



# Wybory i działania

---

Białystok – 27 czerwca 1941 r.

Masowy mord i jego konsekwencje po 1945 r.

MATERIAŁY DYDAKTYCZNE

יָד וָשֵׁם  
YAD VASHEM  
THE WORLD HOLOCAUST  
REMEMBRANCE CENTER

THE INTERNATIONAL SCHOOL  
FOR HOLOCAUST STUDIES

# Wybory i działania



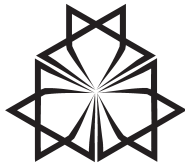
**Białystok – 27 czerwca 1941 r.**

**Masowy mord i jego konsekwencje po 1945 r.**

**MATERIAŁY DYDAKTYCZNE**

Druk materiałów dydaktycznych umożliwiła hojność:

Adelson Family Foundation, The ICHEIC Humanitarian Fund i Joods Humanitair Fonds



ADELSON FAMILY FOUNDATION



ICHEIC  
Humanitarian Fund



JOODS  
HUMANITAIR  
FONDS

**Projekt i wykonanie:** Deborah Hartmann, Dr Noa Mkyton, Anna Stocker, Oliver Thron

**Kwerenda i konsultacja historyczna:** Thomas Köhler (Miejsce Pamięci Willa ten Hompela),  
Michal Okroy (Miejsce Spotkań Alte Synagoge w Wuppertalu)

**Konsultacja i opracowanie pedagogiczne:** Dr Hans Wupper (Landeszentrale für politische  
Bildung Nordrhein-Westfalen), Céline Spieker (szkoła Mon-Cenis w Herne)

**Prawa autorskie:** Deborah Hartmann, Dr Noa Mkyton, Esther Rachow, Anna Stocker,  
Oliver Thron

**Tłumaczenie z języka niemieckiego:** Dr Mariusz Kałczewiak

**Korekta, polskojęzyczna bibliografia i adaptacja materiału dla osób polskojęzycznych:**  
Katarzyna Czerwonogóra

**Projekt graficzny:** Denise Feiger Visual Design – [www.denisefeiger.com](http://www.denisefeiger.com)

**Produkcja:** Ami Sternschuss

## PODZIĘKOWANIA

Za wsparcie tego bilateralnego projektu dziękujemy Wojewódzkiemu Centrum Edukacji Obywatelskiej  
Nadrenii Północnej Westfalii (Landeszentrale für politische Bildung Nordrhein-Westfalen).

Dziękujemy również posiadaczom i posiadaczkom praw autorskich za wyrażanie zgody na przedruk  
fotografii i tekstów.

## WSPÓŁPRACA



**ISBN 978-965-525-106-7**

Wydrukowano w Izraelu, 2021.

© Wszystkie prawa zastrzeżone. Niniejsza publikacja, i wszystkie jej części, jest chroniona prawem autorskim. Powielanie i publikowanie tego materiału, także w wersji elektronicznej, bez pisemnej zgody wydawcy jest niedozwolone.

# Spis treści

---

## Uwagi wstępne

## Wprowadzenie .....2

## Masowe morderstwo w Białymstoku 27 czerwca 1941 r. jako ilustracja zjawiska ..... 4

Dr Hans Wupper, Wojewódzkie Centrum Edukacji Obywatelskiej Nadrenii-Północnej Westfalii

## Białystok – szkic historyczny ..... 8

## Część pierwsza: Życie żydowskie w Białymstoku przed 1941 r. .... 12

Uwagi

Metody

## Część druga: Białystok – 27 czerwca 1941 r. .... 14

Uwagi

Metody

## Kontekst historyczny: Od stróża prawa do wojownika o światopogląd – zmiany w nazistowskiej policji .....18

Thomas Köhler, Miejsce Pamięci Willa ten Hompela w Münster

## Część trzecia: Białystok – konsekwencje po 1945 r. .... 26

Uwagi

Metody

## Kontekst historyczny: Proces białostocki w Wuppertalu..... 30

Michael Okroy, Miejsce Spotkań Alte Synagoge w Wuppertalu

## Załączniki ..... 34

- biografie i życiorysy
- karty pracy dla uczniów
- słowniczek
- kalendarium

## Uwagi wstępne

---

Materiały dydaktyczne są przeznaczone dla uczniów i uczennic wszystkich rodzajów szkół ponadpodstawowych, dla młodzieży powyżej 16 roku życia.

### **Wymagania techniczne do prowadzenia zajęć:**

- sala lekcyjna z tablicą lub tablicą interaktywną
- przestrzeń na ścianach, na których wywieszono będą materiały do pracy

### **Materiały dodatkowe potrzebne do prowadzenia zajęć:**

- taśma klejąca i karteczki samoprzylepne
- komputer z dostępem do internetu

### **Informacja o źródłach**

Teksty źródłowe i cytaty pochodzące z akt dochodzeniowych i procesowych, jeśli nie zaznaczono inaczej, są w formie niezmienionej. Cytaty z języków obcych przetłumaczono na polski.

Staraliśmy się zidentyfikować posiadaczy praw autorskich do wszystkich wykorzystanych tekstów i fotografii. Pomimo intensywnych poszukiwań w kilku przypadkach nie udało nam się ustalić, do kogo należą prawa autorskie. W przypadku posiadania praw do tekstów lub ilustracji prosimy o kontakt z Yad Vashem.

## Wprowadzenie

---

Niniejszy zbiór materiałów proponuje scenariusze lekcji umożliwiające pedagogiczne opracowanie kwestii odpowiedzialności sprawców zbrodni. Podejmowane są wątki decyzji poszczególnych osób o udziale w zbrodni, ale także długofalowe skutki wydarzeń i kwestia odpowiedzialności za niegdyś popełnione czyny. Materiały oferują złożone podejście do tematu masowego mordu, nieograniczające się tylko do postępowania samych sprawców, ale dotyczące różnych kategorii osób uczestniczących w zajściach. Bohaterami wydarzeń czynimy nie tylko sprawców, ale przyglądamy się także różnym reakcjom osób prześladowanych i osób nie bezpośrednio zaangażowanych w akcję.

Materiał lekcyjny opiera się na autentycznych wydarzeniach z okresu Holokaustu, a konkretnie dotyczy masowego morderstwa żydowskich mieszkańców Białegostoku dokonanego latem 1941 r., w ramach planu Barbarossa, przez niemieckich żołnierzy i policjantów. Interesują nas działania i decyzje różnych osób obecnych wtedy w Białymstoku, a celem lekcji jest ukazanie działań i decyzji uczestników wydarzeń w Białymstoku w kontekście jednostkowym i grupowym, i refleksja nad ich postępowaniem. W ramach proponowanych zajęć uczennice i uczniowie samodzielnie formułują opinie na temat możliwych w danym kontekście zachowań poszczególnych osób i konfrontują je z faktycznymi decyzjami i działaniami uczestników wydarzeń. Przyglądają się złożonym okolicznościom wydarzeń i budują zrozumienie różnych możliwych postaw, jakie osoby uczestniczące w wydarzeniach mogły przyjąć.

### Plan zajęć – Trzy części

Zgodnie z założeniami Szkoły Yad Vashem, wydarzenia z okresu Holocaustu rozpatrujemy w szerszym kontekście historycznym. Aby lepiej zrozumieć tragedię unicestwienia żydowskiej społeczności, i uniknąć postrzegania Żydów i Żydówek wyłącznie jako ofiar, staramy się najpierw poznać lokalną społeczność, która latem 1941 r. doświadczyła masakry z rąk nazistów. W pierwszej części zajęć, uczniowie i uczennice zaznajamiają się z przedwojennym życiem żydowskich Białostoczan za pośrednictwem filmów, zdjęć i fragmentów wspomnień.

Druga część zajęć skupia się na rekonstrukcji i analizie wydarzeń z okresu wojny. W tej części nacisk jest położony na zrozumienie, że wydarzenia historyczne to wypadkowa działania konkretnych osób, które w danych sytuacjach podejmują decyzje o tym, by prześladować i mordować, wspierać prześladowanych

lub prześladowców, działać wbrew większości lub podążać za tłumem. Ocena indywidualnych ludzkich zachowań możliwa jest tylko wtedy, gdy w jak najlepszy sposób zrekonstruuje się ówczesny kontekst i porówna się ze sobą wyłącznie te osoby, które znajdowały się w tym samym położeniu i miały podobne możliwości działania. Uczennice i uczniowie powinni zrozumieć, że członkowie tzw. „niemieckiej wspólnoty narodowej” mieli znacznie szersze pole działania od prześladowanych Żydów, a także od nieżydowskich Polek i Polaków. Możliwości działania Żydów i Żydówek zostały w drastycznym stopniu ograniczone przez nazistów, a nieżydowscy Polacy i Polki operowali w ramach innych obostrzeń narzuconych przez nazistów. Naszym celem jest szczególnie zwrócenie uwagi na problematyczne wyobrażenie o członkach „niemieckiej wspólnoty narodowej” (zwłaszcza żołnierzy Wehrmachtu i niemieckich policjantów), jako jedynie wykonujących rozkazy z góry. Uczniowie i uczennice powinni dostrzec również, że masowe morderstwa takie jak to w Białymstoku, nie mogą być wyjaśniane jako patologiczne wyjątki, ale jako rezultat świadomych ludzkich decyzji. W ten sposób kwestia sprawstwa powinna stracić wymiar potworności i zacząć być rozumiana jako konsekwencja ludzkiego działania, które w konkretnym kontekście może przyjmować niekontrolowaną, morderczą dynamikę.

Ostatnia część materiałów lekcyjnych jest poświęcona okresowi powojennemu, a konkretnie procesowi białostockiemu w Wuppertalu, prowadzonemu w latach 1967-1968 przeciwko członkom Batalionu 309 Niemieckiej Policji z Kolonii, którego członkowie dokonali masakry w 1941 r. W tej części uczniowie i uczennice analizują jak różne osoby odnosiły się do swojej przeszłości po wojnie. Również tutaj kładziemy nacisk na różnorodność perspektyw. Wypowiedzi byłych (lub wciąż służących) policjantów są prezentowane obok wypowiedzi Ocalałych. W ten sposób uwidaczniamy, kto i w jaki sposób pamięta zajścia w Białymstoku. Wyraźnie dostrzegamy, jak różnorodnie wydarzenia Szosa odzwierciedlają się w narracjach konkretnych osób i jakie konsekwencje miały te wydarzenia dla różnych osób – czy to prześladowców, czy prześladowanych. Uczniowie i uczennice mają tutaj okazję zastanowić się nad kwestiami winy, sprawiedliwości i roli państwa w kształtowaniu postaw odpowiedzialności za popełniane czyny.

## Masowe morderstwo w Białymstoku 27 czerwca 1941 r. jako ilustracja zjawiska

Dr Hans Wupper, Wojewódzkie Centrum Edukacji Obywatelskiej  
Nadrenii-Północnej Westfalii

I.

Masowe morderstwo w Białymstoku, dokonane pięć dni po rozpoczęciu wojny Niemiec ze Związkiem Radzieckim, jest przykładem obrazującym wiele podobnych wydarzeń w decydującej fazie Szoa. Morderstwa przybrały wtedy nowy wymiar, a mord masowy stał się regułą.

Historycy spierają się czy już na początku wojny Niemiec ze Związkiem Radzieckim planowano wymordowanie wszystkich Żydów i Żydówek.<sup>1</sup> To, w jaki sposób realizowano ten cel wojenny zależało od działania konkretnych ludzi. Na początku tzw. wojny na wyniszczenie nie było żadnego generalnego planu dotyczącego mordu na Żydach. Nie regulowano tego w rozkazach i instrukcjach.

W tej naznaczonej pozbawianiem praw, prześladowaniem i mordowaniem fazie Holokaustu, mamy do czynienia z wieloma uczestnikami czy tzw. aktorami: żołnierzami, policjantami, cywilami. To, w jaki sposób działali ci ludzie, jakie decyzje podejmowali, jak wykonywali swoje funkcje, jakie inicjatywy podejmowali, jakie skutki miało ich dobrowolne i niedobrowolne działanie, wpływało na to jak przebiegał Holokaust. Kierownictwo Wehrmachtu, himmlerowskiej SS i policji oceniało postępowanie podwładnych i próbowało nadać mordowaniu w czasie Szoa regularny i rutynowy charakter.

Różnice w decyzjach i podejmowanym działaniu różnych osób pozwalają na formułowanie wniosków dotyczących spektrum możliwego działania uczestników wydarzeń. Wnioski te prowokują pytania na temat ich odpowiedzialności. W Białymstoku w wyjątkowo dobitny sposób widać jak uczestnicy, którzy znajdowali się na różnych poziomach hierarchii, podejmowali własną inicjatywę i jak wypełniali oczekiwania swoich przełożonych.

Batalion 309 należący do oddziałów nazistowskiej policji porządkowej już na początku wojny był zaznajomiony z celami wojennymi Niemiec propagowa-

---

<sup>1</sup> Zob. Christopher R. Browning, *Geneza „ostatecznego rozwiązania”*. Ewolucja nazistowskiej polityki wobec Żydów wrzesień 1939-marzec 1942, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012. Zob. także: Christian Gerlach, *Konferencja w Wannsee. Los niemieckich Żydów a polityczna decyzja Hitlera o wymordowaniu wszystkich Żydów Europy*, „Biuletyn ŻIH” 1998, nr 185/196, s. 35-73.



nymi przez nazistowską propagandę: wyniszczeniem „bolszewizmu” i „żydostwa”. To, w jaki sposób miały być zrealizowane te cele, pozostawało otwartym pytaniem. Były rozkazy dotyczące mordowania sowieckich komisarzy, ale nie było konkretnego rozkazu mordowania Żydów. Ta niejasna sytuacja w sprawie rozkazów, jak również przekazywane ustnie chaotyczne instrukcje, prowadziły do wątpliwości.

Na kilka dni przed masakrą w Białymstoku komendant Batalionu 309 przygotował swoich policjantów na radykalne kroki wobec Żydów i bolszewików, których widział jako „naturalnych wrogów narodu niemieckiego”. 27 czerwca wydał rozkaz zidentyfikowania żydowskich mieszkańców Białegostoku. Zachęcał swoich podwładnych do „obłowienia się”. Po południu tego dnia upił się do nieprzytomności. Oficerowie niższego i wyższego szczebla dokonywali morderstw i innych aktów przemocy. Część z nich widziała siebie jako praktycznych wykonawców ideologii nazistowskiej i woli niemieckiego Führera. Nie jesteśmy w stanie określić ilu policjantów i żołnierzy Wehrmachtu brało udział w morderstwach na Żydach. Tylko jeden z oficerów Wehrmachtu skarżył się dowódcy dywizji.

Wieczorem 27 czerwca 1941, zamordowano co najmniej 2000 ludzi. Mordowano w sposób widoczny dla wszystkich, publicznie. W ten sposób okazało się, że zwykli, przeciętni mężczyźni, policjanci porządkowi w średnim wieku, są zdolni do brutalnego morderstwa przy świadkach.

Wciąż nie było jasne czy ktoś zostanie pociągnięty do odpowiedzialności za morderstwa i dokonane zniszczenia.

II.

Czternaście dni później, 11 lipca 1941, wszyscy oficerowie odpowiedzialni za masakrę w Białymstoku zostali odznaczeni Krzyżem Żelaznym drugiej klasy. W uzasadnieniu przyznania orderu zinterpretowano wydarzenia w Białymstoku jako „działania wojenne”. W ten sposób w milczący sposób przyznano, że morderstwa na Żydach i Żydówkach były mile widziane i że nikt nie będzie za nie rozliczany.

Po wizycie w Białymstoku Himmlera i wysokich rangą oficerów SS, sformułowano ogólne zasady dotyczące morderstw.

Po tym jak Batalion 309 niemieckiej policji został oddelegowany dalej, do Białegostoku weszły inne bataliony policji. Również 11 lipca komendant pułku policji, zgodnie ze wskazówkami przełożonych, wydał rozkaz obowiązujący

dwa nowe bataliony. Rozkaz zawierał ogólne zasady obowiązujące w czasie masowych morderstw w czasie Szoa.

„Egzekucje mają się odbywać poza miastami, wioskami i głównymi drogami. Groby należy zamaskować w taki sposób, aby nie były celem pielgrzymek. Zakazuję fotografowania egzekucji i obecności widzów.”<sup>2</sup>

Przełożonych zachęcano do „zapewnienia szczególnego duchowego wsparcia mężczyznom uczestniczącym w akcji”, na przykład poprzez zapewnienie im możliwości „odreagowania na wieczorach towarzyskich wśród kolegów”.<sup>3</sup>

Ofiarą dwóch nowych batalionów, które weszły do Białegostoku padło jeszcze wielu ludzi.

III.

Podczas gdy nieliczni białostoccy Żydzi i Żydówki ocalali z wojny próbowali po wojnie odbudować swoje życie na emigracji w różnych zakątkach świata, większości niemieckich policjantów udało się zatuszować ich morderczą przeszłość. Budując swój wizerunek na działaniach sprzed II wojny światowej, kontynuowali oni swoje życie w sposób nierzucający się w oczy. Wielu z później oskarżonych policjantów bez większych problemów utrzymało pracę w policji i wspinało się po szczeblach kariery.<sup>4</sup>

W latach sześćdziesiątych w Niemczech wszczęto dochodzenia przeciwko członkom batalionów odpowiedzialnych za morderstwa w Białymstoku.<sup>5</sup> W 1968 r. w Wuppertalu rozpoczął się proces sądowy. Jeden z oficerów policji uniknął odpowiedzialności popełniając samobójstwo. Trzech innych oskarżonych zostało skazanych na dożywocie.

Ponieważ nie odnaleziono w materiałach archiwalnych jednoznacznego rozkazu dotyczącego morderstw na białostockich Żydach i Żydówkach, wnioskujemy, że działanie wielu policjantów i żołnierzy zależało w znaczącym stopniu od ich własnej inicjatywy. W ten sposób przynajmniej w przypadku trzech skazanych oficerów policji możemy mówić o dokonaniu morderstwa, a nie innej formie działania – na przykład pomocy w morderstwie, jeśli rozkaz mordowania byłby wydany jednoznacznie przez odpowiedzialnego dowódcę.

<sup>2</sup> Christopher Browning, *Zwykli ludzie. 101. Rezerwowy Batalion Policji i „ostateczne rozwiązanie” w Polsce*, Dom Wydawniczy Rebis, 2018, s.34

<sup>3</sup> Zob. Christopher Browning, *Zwykli ludzie. 101. Rezerwowy Batalion Policji i „ostateczne rozwiązanie” w Polsce*, Dom Wydawniczy Rebis, 2018.

<sup>4</sup> Na temat „grubej kreski” którą oddzielono Holocaust od powojennej odbudowy społeczeństwa niemieckiego zob.: Robert Frei, *Początki Republiki Federalnej i przeszłość nazistowska*, tłum. Barbara Ostrowska, Wyd. Trio 1999.

<sup>5</sup> Na temat początków procesów nazistowskich w Niemczech zob. Franciszek Ryszka, Norymberga. *Prehistoria i ciąg dalszy*, Warszawa 1982.

Ogólnie w procesach nazistowskich zbrodniarzy jedynie w niewielu przypadkach doszło do skazania na dożywocie (mniej niż 3% skazanych, mniej niż 1% oskarżonych).<sup>6</sup> W wielu przypadkach również bezpośrednio mordujący zostali zakwalifikowani jako „pomocnicy” rzeczywistych sprawców. Według niemieckiego prawa za pomoc w popełnieniu przestępstwa groziła kara niższa niż za popełnienie lub współudział w zbrodni.

Wyrok w procesie wuppertalskim mógł stać się początkiem uczciwego sądowego rozliczenia. Jednakże już od 1973 wszyscy skazani w procesie byli na wolności. W tym czasie postępowania karne wobec nazistowskich przestępców nie cieszyły się w Niemczech poparciem społecznym. Sprawcy byli dobrze zorganizowani, różnymi unikami próbowali storpedować toczone przeciwko sobie postępowania. W procesie wuppertalskim doszło również do błędu formalnego, przez co wyrok został unieważniony. W międzyczasie doszło do zmiany prawa, która doprowadziła do tego, że nazistowscy sprawcy praktycznie nie mogli być pociągnięci do odpowiedzialności.

---

<sup>6</sup> Obliczenia własne, zobacz Andreas Eichmüller, „Die Strafverfolgung von NS-Verbrechen durch westdeutsche Justizbehörden seit 1945. Eine Zahlenbilanz,” w *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 56, Monachium 2008, s. 624 i następn.

## Białystok – szkic historyczny

Białystok to miasto w północno-wschodniej Polsce (180 kilometrów od Warszawy). Do 1941 Białystok był jednym z ważniejszych regionalnych centrów życia żydowskiego. Przed I wojną światową ponad 70% ludności miasta było Żydami. W okresie międzywojennym wielu białostockich Żydów wyemigrowało do Stanów Zjednoczonych, a inni osiedlili się w Palestynie.<sup>1</sup> W 1936 r. w mieście było 42,482 Żydów i Żydówek (42.6% wszystkich mieszkańców).<sup>2</sup> Po zawarciu w 1939 r. niemiecko-sowieckiego traktatu o nieagresji i podziale Polski między Niemcy a Związek Radziecki, Białystok znalazł się do 1941 r. pod okupacją radziecką. Po wybuchu wojny w mieście wzrosła liczba Żydów i Żydówek. Schroniły się tam tysiące uciekinierów z Polski centralnej (szacunki mówią o 107–250 tysiącach osób).<sup>3</sup> W czasie okupacji sowieckiej warunki życia ludności żydowskiej w Białymstoku pogorszyły się. Okupanci sowieccy zakazali Żydom praktyk religijnych i mówienia po hebrajsku i w jidysz. Niemniej jednak, do 1941 miasto zachowało swoją żydowską populację.<sup>4</sup> Gdy 27 czerwca 1941, sześć dni po ataku na Związek Radziecki wojska Wehrmachtu weszły do Białegostoku, w mieście liczącym 105,000 mieszkańców żyło ok. 50,000 Żydów.<sup>5</sup>

W tym samym czasie do miasta wkroczył pięciusetosobowy batalion policji 309 z Kolonii. Batalion ten stacjonował w Polsce już od września 1940 r. i był „szkolony światopoglądowo”, tzn. przygotowywany ideologicznie do mordowania żydowskiej ludności cywilnej. Pierwsze pododdziały batalionu wkroczyły do Białegostoku rankiem 27 czerwca i rozpoczęły łapanki w dzielnicy żydowskiej. Działania policjantów znamionowała żądza dokonania pogromu; domy były dokładnie przeszukiwane, ich żydowscy mieszkańcy brutalnie upokarzani i mordowani. Część Żydów wygnano i rozstrzelano na ulicy.<sup>6</sup>

Tego samego dnia, wzniesiona w latach 1908-1913 Wielka Synagoga stojąca w centrum miasta została splądrowana. Po południu, co najmniej 700 Żydów i Żydówek zostało uwięzionych w synagodze, jej okna zostały zabarykadowane, a sam budynek podpalamo przy użyciu benzyny i granatów. Aby uniemożliwić

<sup>1</sup> Zob. Rebecca Kobrin, *Żydowski Białystok i jego Diaspora*, Pogranicze: Sejny 2014.

<sup>2</sup> Zob. Sara Bender, *The Jews of Białystok during World War II and the Holocaust*, Hannover/London, 2008, s. 18 i następne. Zob. także: Adam Dobroński, „Z Dziejów Żydów na Białostockczyźnie w XIX Wieku”, *Studia Podlaskie* 2, 1989.

<sup>3</sup> Zob. Rebecca Kobrin, *Żydowski Białystok i jego Diaspora*.

<sup>4</sup> Działania władz sowieckich były w Białymstoku drastyczne, ponieważ miasto było jednym z większych żydowskich skupisk w części Polski anektowanej przez Związek Radziecki, miało tradycje żydowskiej burżuazji przemysłowej i koncentrowało się w nim wielu żydowskich i nieżydowskich uchodźców. Zob. Sara Bender, *The Jews of Białystok during World War II and the Holocaust*, Hannover/London, 2008, s. 88 i następne.

<sup>5</sup> Sara Bender, „„Akcja Reinhardt” w okręgu białostockim”, w: *Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, red. Dariusz Libionka, IPN: Warszawa 2004, s. 205.

<sup>6</sup> Zob. Christiaan F. Rüter i Dick W. De Mildt, *Justiz und NS-Verbrechen. Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen 1945-1999*, Amsterdam/München, 1968-2012, s. 194.

ewentualną ucieczkę, synagogę otoczył kordon policjantów uzbrojonych w karabiny maszynowe. Kilkoro Żydów, którym udało się wydostać z budynku, zostało rozstrzelanych na miejscu. Ludzie zamknięci w synagodze spłonęli żywcem. Ogień przedostał się też na sąsiednie budynki zamieszkałe przez ludność żydowską. Akcję gaśniczą rozpoczęto dopiero gdy płomienie zaczęły zagrażać policyjnym samochodom. Gaszenie trwało do wczesnych godzin porannych. Tego dnia zamordowano łącznie około 2000 Żydów i Żydówek.<sup>7</sup>

W sierpniu w 1941 w Białymstoku utworzono getto. W getcie powstała grupa ruchu oporu.<sup>8</sup> W reakcji na deportację Żydów do Treblinki i mordy w getcie, w lutym 1943 białostoccy Żydzi i Żydówki zorganizowali pięciodniowe powstanie.<sup>9</sup> Odpowiedzią Niemców były zwiększone deportacje, po których w getcie pozostało jedynie 2000 ludzi. W sierpniu 1944 Białystok został wyzwolony przez Armię Czerwoną. Tylko ok. 200 białostockich Żydów i Żydówek przeżyło deportację, nieliczni ocaleli w ukryciu lub w partyzantce.

Po wieloletnim dochodzeniu, 10 października 1967 r. czternastu niemieckich policjantów uczestniczących w masakrze w Białymstoku zostało oskarżonych o zabójstwo, współdziałanie w zabójstwie i wzniesienie pożaru.<sup>10</sup> W marcu 1968 przed Sądem Okręgowym w Wuppertalu zapadł wyrok. Trzej oskarżeni zostali skazani na dożywotnie więzienie. Sześciu oskarżonych zostało uznanych za winnych współdziałania w mordzie, ale ich kara została uznana za już odbytą. Trzech oskarżonych uniewinniono. W przypadku jednego postępowanie zawieszono ze względu na stan zdrowia, a jeden popełnił samobójstwo na samym początku procesu. W 1971 wyrok został ze względów proceduralnych unieważniony przez niemiecki Federalny Trybunał Sprawiedliwości. Jednemu z biegłych udowodniono niepoczytalność.<sup>11</sup> Nowy proces trwał od marca do maja 1973. Według nowego wyroku sprawcy zostali uznani za winnych nie jak wcześniej „współdziału” w morderstwie, ale jedynie „pomocy w popełnieniu morderstwa” i skazani na kary od czterech do sześciu lat więzienia. Część kar była w dniu ogłoszenia wyroku już odbyta (wcześniejszy areszt), a część była wydana w warunkowym zawieszeniu.<sup>12</sup>

<sup>7</sup> Zob. Sara Bender, *The Jews of Bialystok during World War II and the Holocaust*, Hanover/London 2008, s. 92 i następne.

<sup>8</sup> Zob. Szymon Datner, *Walka i Zagłada Białostockiego Getta*, Żydowski Instytut Historyczny (1946) 2014, s. 36-41.

<sup>9</sup> Datner, *Walka i Zagłada Białostockiego Getta*, s.49-53.

<sup>10</sup> Zob. Michael Okroy, „Man will unserem Batl. was tun...” Der Wuppertaler Bialystok-Prozess 1967/68 und die Ermittlungen gegen Angehörige des Polizeibataillons 309, w: Alfons Kenkmann i Christoph Spieker (red.), *Im Auftrag. Polizei, Verwaltung und Verantwortung*, Essen 2011, s. 316 i następne.

<sup>11</sup> Tamże.

<sup>12</sup> Zob. Michael Okroy, „Man will unserem Batl. was tun...” Der Wuppertaler Bialystok-Prozess 1967/68 und die Ermittlungen gegen Angehörige des Polizeibataillons 309, w: Alfons Kenkmann i Christoph Spieker (red.), *Im Auftrag. Polizei, Verwaltung und Verantwortung*, Essen 2011, s. 303.

Proces odbił się szerokim echem w regionie. Prawie każdy z czterdziestu dni procesu był relacjonowany w prasie lokalnej. Jako publiczność na rozprawie w Wuppertalu licznie uczestniczyli młodzi policjanci i uczniowie miejscowych szkół. W mediach proces białostocki pozostał jednak w cieniu toczącego się równocześnie w Wuppertalu procesu przeciwko seryjnemu mordercy Jurgenowi Bartschowi, który skupił na sobie większość uwagi.

W dochodzeniu przesłuchano około 200 świadków (byłych i wciąż czynnych policjantów, byłych żołnierzy Wehrmachtu, 10 ocalałych Żydów). W czasie samego procesu obok oskarżonych policjantów wysłuchano jako świadków również sześciorga Ocalałych.<sup>13</sup>

---

<sup>13</sup> Zob. Michael Okroy, „Nach 26 Jahren nun Mammutprozess gegen Polizisten.” Die justizielle Aufarbeitung von NS-Verbrechen der Ordnungspolizei am Beispiel der Wuppertaler Bialystok-Verfahren,” w: Jan-Erik Schulte (red.), *Die SS, Himmler und die Wewelsburg*, Paderborn 2009, s. 465 i następn.



## Część pierwsza: Życie żydowskie w Białymstoku przed 1941 r.

---

### Uwagi

Pierwsza część proponowanych zajęć skupia się na żydowskim życiu w przedwojennym Białymstoku. Do dyspozycji osoby prowadzącej zajęcia jest mapa miasta, przedwojenne materiały filmowe oraz fragmenty wspomnień osób pochodzących z Białegostoku.

Mimo, że materiały dydaktyczne nie są poświęcone losom konkretnych Żydów i Żydówek, to poprzez analizę elementów biograficznych ukazujemy ciągłość życiowego doświadczenia. Zakładamy, że zapoznanie uczniów i uczennic na pierwszym etapie pracy z żydowskim życiem codziennym przed wojną, pomoże rozwinąć empatię dla doświadczeń Żydów i Żydówek w okresie Holokaustu. Jest to istotne ponieważ Holokaust, co doskonale widoczne jest na przykładzie Białegostoku, doprowadził do unicestwienia żydowskiego życia w Europie. Aby wyobrazić sobie skalę zniszczenia życia żydowskiego, uczniowie i uczennice muszą zobaczyć jak ten świat wyglądał wcześniej. Muszą zdać sobie sprawę z kompleksowości i różnorodności żydowskich doświadczeń i zdobyć wiedzę, która zdemitologizuje stereotypowe wyobrażenia o społeczności żydowskiej, z jakimi być może zetkną się w swoim otoczeniu.

W przedwojennej Polsce, Żydzi i Żydówki tworzyli bardzo istotną mniejszość (ok. 10% ludności). W wielu wsiach i miastach Żydzi stanowili ponad 50% populacji. Do takich miast należał również Białystok, który wielu mieszkańców określało jako „żydowskie miasto”. We wspomnieniach nielicznych ocalałych Żydów i Żydówek pojawia się całe spektrum stosunków z otaczającymi ich nieżydowskimi białostoczanami: od społecznej izolacji, poprzez antysemickie uprzedzenia, do szczęśliwej koegzystencji. Wiedza o tych różnych doświadczeniach umożliwia oderwanie się od schematycznego myślenia o Żydach i Polakach i otwarcie uczniów i uczennic na szerszą refleksję na późniejszym losem żydowskich mieszkańców Białegostoku, i Polski w ogóle.



## Metody



Czas pracy 45–90 minut

Zależnie od tempa pracy klasy i zależnie od wybranego priorytetu możliwe są dwa scenariusze. Punktem wyjścia jest fragment planu miasta Białegostoku i film dokumentalny z 1939 r.

### • **Wariant 1 (45 minut)**

Nauczyciel/ka prezentuje platformę internetową i za pomocą pokazywanych materiałów przedstawia informacje dotyczące żydowskiego życia w Białymstoku: <https://www.yadvashem.org/education/other-languages/polish/educational-materials/bialystok/life-before.html>

Główny temat: jak wyobrażamy sobie Białystok lat 20 i 30? Następnie uczniowie są zachęceni do formułowania pytań do dyskusji na forum klasy. Na tablicy lub formie plakatu wpisujemy/wieszamy słowa-klucze dotyczące żydowskiego życia w Białymstoku przed 1941 r.

### • **Wariant 2 (90 minut)**

Uczniowie i uczennice pracują w małych grupach lub samodzielnie wykorzystując platformę internetową i korzystają z materiałów dodatkowych na temat życia żydowskiego w Białymstoku. Każda z osób/grup przygotowuje plakat zatytułowany „Życie żydowskie w Białymstoku” a następnie prezentuje go całej klasie. Nauczyciel/ka przejmując rolę moderatora/ki i dba o to żeby problemy podniesione w prezentacjach plakatów zostały gruntownie omówione a niejasne aspekty dobrze wyjaśnione. Jako alternatywę do plakatów można zaproponować napisanie krótkiego wypracowania.

**Zadanie** (materiał do skserowania w załączniku):

Przejrzyjcie materiały o Białymstoku dostępne na platformie internetowej.

Porozmawiajcie wspólnie na ten temat.

Zaprojektujcie plakat „Życie żydowskie w Białymstoku”.

Przygotujcie się do zaprezentowania plakatu całej klasie.

## Część druga: Białystok – 27 czerwca 1941 r.

### Uwagi

W tej części zapoznajemy uczniów i uczennice z wydarzeniami, które rozegrały się w Białymstoku 27 czerwca 1941 r. Wydarzenia te nadają kontekst historyczny decyzjom, działaniom i zaniechaniom konkretnych osób.

Ocena ludzkiego zachowania zawsze zależy od położenia danej osoby i powinna brać pod uwagę jakie opcje miała ona do wyboru. Porównanie decyzji i form działania osób, które znajdowały się w tej samej sytuacji pozwala na formułowanie zróżnicowanych ocen ludzkiego zachowania. Wynikające z tego osądy dotyczące odpowiedzialności i norm społecznych zostaną szerzej omówione w trzeciej i ostatniej części materiałów lekcyjnych.

### Metody



*Czas pracy: 90 minut*

W tej części zajęć uczennice i uczniowie poznają bieg wydarzeń w dniu masakry i analizują zachowanie poszczególnych osób i grup obecnych przy zjściach. Praca odbywa się za pomocą Kart Kontekstowych i Kart Osobistych, które posłużą do pracy indywidualnej i grupowej. Rolą nauczyciela/lki jest przedstawienie historycznych wydarzeń i moderacja pracy w grupach.

Przed początkiem lekcji na czterech ścianach klasy należy wywiesić Karty Kontekstowe które przedstawią kontekst historyczny i grupy uczestników wydarzeń w Białymstoku:

#### **Policja:**

- „niemiecka wspólnota narodowa” jako „wspólnota rasowa”
- zasada przywództwa Führera
- ideologia nierówności
- wojna na wyniszczenie
- przynależność grupowa/mundur
- rekrutacja i skład batalionów policji

- struktura wieku batalionu 309
- światopoglądowe szkolenie policjantów
- „działania przyjazne Żydom” – jakie były ich konsekwencje?
- odmowa wykonania rozkazów – jakie były jej konsekwencje?

### **Wehrmacht:**

- „niemiecka wspólnota narodowa” jako „wspólnota rasowa”
- zasada przywództwa Führera
- ideologia nierówności
- wojna na wyniszczenie
- przynależność grupowa/mundur
- rekrutacja
- odmowa wykonania rozkazów – jakie były jej konsekwencje?

### **Żydzi:**

- czy istniał żydowski ruch oporu?
- życie żydowskie w Białymstoku i antysemityzm
- Białystok w czasie okupacji sowieckiej (1939–1941)

### **Polacy:**

- społeczeństwo polskie
- diagramy
- wpływ sowieckiej okupacji na ludność polską
- kolaboracja (współpraca) z niemieckimi nazistowskimi okupantami we wschodniej Polsce
- na czym polegało działanie polskiego ruchu oporu?
- niemiecko-sowiecki pakt o nieagresji
- jak żyło się ludności polskiej w czasie okupacji niemieckiej?
- jaki był stosunek polskiej społeczności większościowej do Żydów i Żydówek?

Dla lepszej orientacji, w klasie powinno zostać wykorzystane **kalendarium** znajdujące się na końcu tej publikacji. Można je wydrukować i rozdać uczestniczącym w zajęciach uczniom i uczennicom lub wywiesić na ścianie klasy, w której odbywają się zajęcia.

Jako dodatkowy materiał pomocniczy służy **słowniczek** (zobacz załącznik) wyjaśniający historyczne, wojskowe i prawnicze terminy. Słowniczek można udostępnić uczniom jako kserówkę.

## Przebieg zajęć

Na początku tej części lekcji, nauczyciel/ka za pomocą kalendarium przedstawia pokrótce wydarzenia z 27 czerwca 1941 r. w Białymstoku (zobacz też: Kontekst historyczny).



Następnie należy rozdzielić 24 Karty Osobowe oznaczone ikoną opisujące działania i zachowania członków niemieckiej policji i Wehrmachtu, Żydów i Żydówek, jak również przedstawicieli społeczności polskiej (nieżydowskiej). W materiałach wykorzystujemy wypowiedzi tych osób, jak również fragmenty z literatury naukowej i akt procesowych.

Każdy uczeń lub uczennica otrzymuje jedną kartę i czyta tekst na obu stronach Karty Osobowej. Następnie uczniowie (wykorzystując przyporządkowanie kolorów) powinni udać się do ściany, na której wiszą odpowiednie Karty Kontekstu. W ten sposób w Sali powstają cztery grupy uczniów (zajmujących się odpowiednio grupami Żydów, Polaków, niemieckiej policji i Wehrmachtu). W grupach uczniowie i uczennice przedstawiają sobie wzajemnie informacje ze swoich Kart Osobowych. Następnie każda z grup wybiera swojego przedstawiciela/przedstawicielkę która prezentuje klasie formy działania dostępne danej grupie osób. Jest istotne, żeby uczniowie nie identyfikowali się z grupą, którą omawiają i przedstawiają. Należy posługiwać się narracją trzecioosobową. Na koniec wnioski z prezentacji powinny zostać omówione w dyskusji moderowanej przez nauczyciela lub nauczycielkę.

### Zadanie dla ucznia/uczennicy (materiał do skserowania w załączniku):

1. Weź jedną Kartę Osobową i przeczytaj jej treść po obu stronach. Opisz decyzje i działania które ta osoba podjęła 27 czerwca 1941 r.
2. Przeczytaj teksty na temat kontekstu działania i zapisz punkty, które wydają Ci się najważniejsze.
3. Porozmawiajcie w grupie na tematach różnych form działania, które opisano na Waszych Kartach Osobowych. Porównajcie je ze sobą. Zwróćcie uwagę na kontekst działania tych osób.
4. Wybierzcie przedstawiciela lub przedstawicielkę który przedstawi klasie formy działania i reakcje omówionych przez Was osób. Jak oceniacie te działania i reakcje?



*Materiał dodatkowy dla osób prowadzących i zainteresowanych osób uczestniczących*

## **Kontekst historyczny: Od stróża prawa do wojownika o światopogląd – zmiany w nazistowskiej policji**

Thomas Köhler, Miejsce Pamięci Willa ten Hompela w Münster

Obok formacji SS, to niemiecka policja była rusztowaniem reżimu nazistowskiego. Policja, poza nielicznymi wyjątkami, brała udział we wszystkich formach i we wszystkich etapach prześladowania i późniejszego unicestwiania osób zdefiniowanych jako polityczni i światopoglądowi wrogowie.

Dwaj pionierzy badań historycznych na temat policji porządkowej w czasie II wojny światowej, Amerykanie Christopher Browning i Daniel Goldhagen, określili członków 101 batalionu rezerwowego policji z Hamburga jako „zupełnie normalnych mężczyzn” i „zwykłych Niemców”.<sup>1</sup> Członkowie tej formacji brali udział m.in. w masowych egzekucjach Żydów w okupowanej Polsce, likwidowali getta i uczestniczyli w akcjach deportacyjnych do obozów zagłady. Te określenia mogą być mylące, ponieważ mimo, że struktura policji rzeczywiście odzwierciedlała strukturę społeczną, mężczyźni ci odbyli intensywne szkolenie ideologiczne. Jednocześnie policja jako grupa zawodowa ulegała radykalizacji i policjanci przekształcali się z „przyjaznych pomocników” w „wojowników światopoglądowych,” a częściowo również w sadystycznych katów.

Niemiecka policja w dużej części opierała się na tradycjach pruskich. W czasach republiki weimarskiej próbowano połączyć pruskie wyobrażenie o roli policjanta z brytyjskim modelem „Bobby’ego,” policjanta bliskiego ludziom i policji mocno osadzonej w społeczeństwie. Reprezentował to popularny slogan policji widzianej jako „przyjaciel, pomocnik i towarzysz”. W czasach kryzysu gospodarczego w latach 1929-1930 demokratyczne zasady działania policji zostały odgórnie wyrugowane, a silniejsze stały się tendencje autorytarne. Tzw. Preussenschlag z 20 lipca 1932, pucz który odebrał władzę legalnym władzom landu Prusy, symbolizuje proces stopniowej utraty wpływów przez policjantów o zapatrywaniach demokratycznych.

Po upadku Republiki Weimarskiej i przejęciu władzy przez nazistów 30 stycznia 1933, szefostwo policji zmieniono według nazistowskiego klucza. Komentarami regionalnymi i kierownikami departamentów policji zostali naziści

<sup>1</sup> Christopher Browning, *Zwykli ludzie. 101. Rezerwowy Batalion Policji i „ostateczne rozwiązanie” w Polsce*, Dom Wydawniczy Rebis, 2018.

(ich poprzednicy zostali wysłani na przedterminową emeryturę). Zgodnie z uchwaloną w kwietniu ustawą o przywróceniu statusu funkcjonariusza publicznego, umożliwiono również wymianę szeregowych policjantów. Jednakże w tym przypadku przeprowadzono jedynie kilka pokazowych czystek i jedynie 1-2% dotychczasowych policjantów zostało zwolnionych ze służby. Większość policjantów lojalnie poparła ruch nazistowski. Wielu z nich po prostu sympatyzowało z autorytarną formą rządów.

Niemniej jednak, szybkie przekształcenie policji w organ represji i prześladowania nie mogło udać się nazistom bez rekrutowania nowego personelu. W związku z tym należy zwrócić uwagę na rolę tzw. „policji pomocniczej” (istniejącej do sierpnia 1933) jako instrumentu terroru. W skład policji pomocniczej wchodziła funkcjonariusze SA, SS i Stahlhelmu. W jej ramach w samych Prusach służyło 50,000 ludzi.<sup>2</sup>

Kluczową datą, jeśli chodzi o połączenia policji i SS był 17 czerwca 1937. Adolf Hitler szefem niemieckiej policji mianował wtedy dowódcę SS Heinricha Himmlera. Po 1933 rozpoczął się drugi etap procesu restrukturyzacji organów bezpieczeństwa, którego celem było stworzenie z SS i policji masowego nazistowskiego korpusu bezpieczeństwa państwowego. Policję podzielono centralnie na dwie instytucje.<sup>3</sup> Jedną z nich była Orpo (policja porządkowa) dowodzona przez Kurta Dalwege'a. Częścią Orpo była policja prewencyjna w miastach, żandarmeria, czyli oddziały policji na obszarach wiejskich, służby techniczne i straż pożarna. Drugą instytucją policyjną była SiPo (niem: Sicherheitspolizei, policja bezpieczeństwa), dowodzona przez Reinharda Heydricha. W skład SiPo wchodziła policja kryminalna (KriPo) i tajna policja państwowa (Gestapo). We wrześniu 1939 SD (Służba Bezpieczeństwa SS) i SiPo zostały połączone w ramach RSHA, Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy. Zgodnie z wolą Himmlera ta centrala terroru państwa nazistowskiego operowała w dużym stopniu niezależnie, jako jeden z 12 urzędów głównych SS.

W 1938 w policji porządkowej służyło ok. 62,000 funkcjonariuszy. Na początku II wojny światowej we wrześniu 1939 jej liczebność wzrosła do 131,000, a w lecie 1940 osiągnęła 250,000. Te statystyki obejmują jedynie funkcjonariuszy zawodowych. O wiele większa była liczba rezerwistów, czyli cywilów którzy mogli zostać pod przymusem wcieleni do policji, oraz policjantów pomocniczych, głównie strażaków. Urząd Główny Policji liczył na przełomie 1943 i 1944 roku ponad 3 miliony mężczyzn.

---

<sup>2</sup> „Stahlhelm – Bund der Frontsoldaten” (Stalowy Helm – Związek Żołnierzy Frontowych), nacjonalistyczna, antyrepublikańska organizacja paramilitarna w Republice Weimarskiej złożona z około 500.000 aktywnych członków. Po przejściu władzy przez nazistów Stahlhelm został początkowo włączony w struktury SA, a w 1935 r. zlikwidowany.

<sup>3</sup> W czasach Republiki Weimarskiej policja była organem ukierunkowanym demokratycznie i podlegającym władzom konkretnych regionów.

Zorganizowane na wzór oddziałów wojskowych bataliony niemieckiej policji były odpowiedzialne za politykę terroru i przeprowadzenie na okupowanych obszarach Europy mordów na Żydach i Romach. Bataliony liczące od 500 do 700 policjantów były rdzeniem mobilnych pułków w wojnie na wyniszczenie. Klaus-Michael Mallman, wieloletni kierownik Centrum Badania Zbrodni Nazi-stowskich w Ludwigsburgu, określił co najmniej 130 batalionów policji (ok. 65,000 mężczyzn), jako „szeregowców Ostatecznego Rozwiązania”.<sup>4</sup> Oprócz tego istniały również oddziały mieszane dowodzone przez Policję Bezpieczeństwa, tzw. Einsatzgruppen, w skład których również wchodziły bataliony policji.

Mobilne bataliony policji i kawaleria policyjna odegrały kluczową, ale wciąż nie dość zauważaną, rolę w przeprowadzeniu Holokaustu. Nie należy też lekceważyć znaczenia oddziałów policji stacjonujących na terytoriach okupowanych i Policji Porządkowej. Nie mniej niż 62% żydowskich ofiar (3.6. z około 6 milionów) zginęło w rezultacie działania niemieckiej Policji Porządkowej. Policjanci deportowali, kontrolowali i dręczyli Żydów i Żydówki w gettach, przeprowadzali łapanki, zamordowali setki tysięcy w ramach masowych i indywidualnych egzekucji, i zapędzili miliony do gazu w obozach zagłady.

Na terytoriach okupowanych przez Niemcy bataliony były dowodzone w ramach dwóch struktur dowodzenia. Wszystkie sprawy dotyczące stacjonarnych oddziałów Policji Porządkowej były prowadzone poprzez komendantury regionalne Policji Porządkowej (KdO), które raportowały do dowódców Policji Porządkowej (BdO) a ci do Urzędu Głównego Policji w Berlinie. Gdy należało koordynować działania wspólne Policji Porządkowej, Policji Bezpieczeństwa i oddziałów SS, mieliśmy do czynienia z drugą strukturą dowodzenia. W każdym dystrykcie Himmler mianował Dowódcę SS i Policji (SSPF), którzy otrzymywali instrukcje od przełożonych SS i policji (HSSPF).

Ten nowy rodzaj dowództwa policyjnego był przykładem przekształcenia policji w ideologiczny miecz nazizmu. Zakładanym przez Himmlera celem połączenia policji i SS było ujednoczenie ideologicznego profilu policji i Schutzstaffel (SS). „Wychowanie światopoglądowe” policjantów było nie tylko elementem szkolenia. Służyło przede wszystkim przyswojeniu przez nich rasistowskiego rdzenia ideologii nazistowskiej i uczynienia z niej części osobowości policjantów. Ideologia ta była „ekwipunkiem” policjantów w wojnie na wyniszczenie. W gruncie rzeczy policjanci byli szkoleni do nienawiści wobec Żydów i komunistów. Te grupy uważano za historycznie zdeterminowanych wrogów „aryjskiej niemieckości”. Walka z żydostwem i bolszewizmem kreowana była jako walka na śmierć i życie.

<sup>4</sup> Klaus-Michael Mallmann, „Vom Fußvolk der „Endlösung“: Ordnungspolizei, Ostkrieg und Judenmord,” w Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte 26, Tel Aviv 1997, s. 355–391.



Heinrich Himmler często podkreślał rolę ideologii w przekształceniu policjantów i esesmanów w „Herrenmenschen” (ludzi rasy panów). Tylko oni, dzięki ugruntowanym przekonaniom byli w stanie przeprowadzić bezwzględny mord na Żydach. Himmler podkreślił to na przykład w swojej mowie do 92 oficerów policji i SS w Sali Złotej poznańskiego ratusza. Himmler mówił wprost i bez korzystania z zakamuflowanych sformułowań o „bardzo trudnym zadaniu [...] wyniszczenia narodu żydowskiego”. Dla większości obecnych takie sformułowania nie były niczym nowym – oficerowie ci zajmowali się przecież przeprowadzeniem ludobójstwa. Himmler zdefiniował już dokonane zbrodnie policji i SS jako element niemieckiej racji stanu. W jego oczach naród niemiecki jako taki był zbyt miękki, żeby przeprowadzić mord na Żydach. Ale dla jego „światopoglądowych wojowników” wymordowanie Żydów miało stać się „złotą kartą niemieckiej historii”. „Złotą kartą”, której szczegóły, ze względu na ich okrucieństwo, nie były dostępne dla ogółu społeczeństwa.<sup>5</sup>

### **Mordowanie jako codzienna służba. Bataliony policji i masowe egzekucje**

Aby zrozumieć siłę i obszary działania niemieckiej policji jako centralnego elementu ludobójstwa popełnionego na europejskich Żydach, należy zrozumieć genezę wewnątrzniemieckich układów władzy po wybuchu drugiej wojny światowej. Na początku przygotowań wojennych wykorzystanie policji porządkowej nie było brane pod uwagę, ale stało się faktem w ramach rozwoju działań wojennych. Początkowo, dla zabezpieczenia zdobytych obszarów planowano wykorzystanie jedynie Policji Bezpieczeństwa i SD. Jednak już 3 września 1939 r. szef sztabu generalnego niemieckiej armii Franz Halder obawiał się masowego oporu polskiej ludności i powstań. Aby temu zapobiec w krótkim czasie do okupowanej Polski przetransportowano ponad 20 batalionów policji i dwa bataliony kawalerii policyjnej. W połowie września na tzw. służbie zagranicznej znajdowało się już ponad 10,000 policjantów porządkowych. Kierownictwo Wehrmachtu doceniało łatwo dostępną i zdyscyplinowaną pomoc jaką oferowali policjanci. Policjantom pozwolono na przeprowadzenie sądów doraźnych i egzekucji, które kontrolowane mogły być tylko przez samego Himmlera. Policja otrzymała również swego rodzaju pozwolenie na pacyfikowanie ruchu oporu polskiej ludności.

W ten sposób niemiecka policja miała zagwarantowaną dużą swobodę działania i idealną sytuację wyjściową w wojnie na wyniszczenie. Policja zdobyła nie tylko szacunek Wehrmachtu, ale już na początku wojny zyskała niemal autonomiczne kompetencje. Bataliony policji wykorzystywały tę sytuację do przeprowadzania akcji antysemickich takich jak palenie synagog oraz jednostkowych czy masowych rozstrzelań, których ofiarami początkowo padali tylko

<sup>5</sup> Cytaty za Internationaler Militärgerichtshof Nürnberg: Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof, Band 24, specjalne wydanie dla KOMET MA-Service und Verlagsgesellschaft o.J. Dokument 1919-PS, Nürnberg 1948, s. 145 i następne.

żydowscy mężczyźni. Formalne podporządkowanie batalionów policji strukturom Wehrmachtu w praktyce nie grało większej roli. Nieliczne skargi komendantów Wehrmachtu na rygorystyczne zachowanie policjantów wobec ludności żydowskiej, nie zmieniały nic w pełnej morderstw rutynie pierwszej fazy wojny.

Ta dynamika antyżydowskich ekscesów trwała do przełomu 1940 i 1941 roku. Straszny przykładem jest dokonany 11 listopada 1940 mord na Żydach w Ostrowi Mazowieckiej w dystrykcie warszawskim Generalnego Gubernatorstwa. Członkowie 11 batalionu rezerwy z Królewca i 91 batalionu policji z Kassel wymordowali dosłownie całą miejscową społeczność żydowską.

Ta pierwsza faza służby w okupowanej Polsce dla wielu batalionów policji była wstępem do dalszej eskalacji w czasie Holokaustu od lata 1941 (zarówno w Polsce jak i Związku Radzieckim). Ta „próba generalna” ludobójstwa była wstępem do deportacji i masowych egzekucji po ataku Niemiec na Związek Radziecki.

Wypróbowane już w mordowaniu bataliony policji były głównymi aktorami mordu na europejskich Żydach. Przynajmniej co szósta ofiara Holokaustu, ok. 1.2 milionów ludzi, padło ofiarą mobilnych batalionów policji. Policjanci rozstrzelali na terytoriach okupowanych około 600,000 Żydów i Żydówek. Również tzw. Einsatzgruppen, przy udziale policjantów, zlikwidowały ok. 600,000 Żydów i Żydówek. Same dwa berlińskie bataliony policji (3 i 9) zamordowały ponad 100,000 ludzi.

Również 303 batalion policji z Bremy zdobył w pierwszym roku wojny duże doświadczenie w prześladowaniu, wysiedlaniu i mordowaniu. Jego członkowie od 1940 roku zajmowali się przesiedleniami przymusowymi, łapankami, ale przede wszystkim deportacjami i kontrolowaniu żydowskiej ludności w nowo utworzonych gettach w Generalnym Gubernatorstwie. Odpowiedzialni byli również za egzekucje m. in. w połowie września 1939 w Jaśle w południowo-wschodniej Polsce. Rok później ten sam batalion wymordował ponad 33,000 ukraińskich Żydów i Żydówek w wąwozie Babi Jar na przedmieściach Kijowa. Wymordowanie tylu ludzi w ciągu zaledwie dwóch dni (29 i 30 września 1941) wymagało współpracy wielu instytucji policyjnych, SS i wsparcia Wehrmachtu. Obok Sonderkommando 4a i członków Einsatzgruppe C pod dowództwem Policji Bezpieczeństwa i części batalionu Waffen-SS, w maszynierę mordu zaangażowanych było ok. 750 policjantów porządkowych. Obok batalionu z Bremy były to bataliony z anektowanych przez Niemcy Czech (batalion 45), Wiednia (batalion 314) i Berlina (batalion 9).

Zachowanie policjantów z bremeńskiego batalionu 303 było różnorakie. Część policjantów już wcześniej porozumiała się i chciała uniknąć bezpośredniego udziału w rozstrzelaniu Żydów i Żydówek. Jednak według Friedricha Jecklena, Wyższego Oficera SS i Policji Rosja Południowa, na miejscu policjanci zachowali się zgoła odmiennie. Jeckeln miał zaoferować tym którzy czuli się zbyt miękczy

i tchórzliwi możliwość uniknięcia udziału w egzekucjach. Taką moralną odwagę miał prawdopodobnie tylko jeden policjant. Jecklen publicznie wyśmiał tego policjanta nazywając go „mięczakiem,” odebrał mu broń i w ten sposób upokorzył przed kolegami. Następnie policjanci pracownicy przystąpili do masowego mordu. Z punktów zbornych w śródmieściu Kijowa policjanci wypędzili ofiary do wąwozu Babi Jar i zmusili ich do rozebrania się. Mężczyźni w zielonych uniformach policji brali udział w mordzie w różnych rolach. Część jako tzw. pakowacze kładła przyszłe ofiary twarzą do dołu, na wcześniej rozstrzelane ciała. W ten sposób w czasie masakry policjanci ułożyli kilka warstw rozstrzelanych ciał. W czasie „orgii” mordu funkcja konkretnego policjanta mogła często ulegać zmianie. Z pakowacza mógł stać się „ładowaczem”, ładującym magazynki karabinów lub faktycznie mordującym „strzelcem”. Po masakrze Wyższy Oficer Policji i SS Friedrich Jeckeln zaprosił policjantów na wystawne przyjęcie z alkoholem. W ten sposób policjanci mogli poczuć, że wykonali „dobrą robotę,” zachowali się profesjonalnie i uczestnicząc w mordzie podjęli dobrą decyzję.

Babi Jar to tylko jedno z wielu miejsc na terenie byłego Związku Radzieckiego gdzie Policja Porządkowa skrupulatnie brała udział w masakrach na Żydach (będących fazą przejściową od masowych mordów do ludobójstwa). Na przykład pod koniec sierpnia 1941 w ukraińskim Kamieńcu Podolskim członkowie 320 batalionu policji z Berlina, wraz z podporządkowanym Jeckelnowi sztabowi „Sonderaktion”, zamordowali ponad 23,000 Żydów i Żydówek. Analogiczne masowe egzekucje miały miejsce również na Białorusi, gdzie policjantami dowodził Wyższy Oficer SS i Policji na ziemiach ZSRR okupowanych przez III Rzeszę Erich von dem Bach-Zelewski. Batalion 322 z Austrii i okolic Kolonii wziął aktywny udział w masowych rozstrzelaniach w Mińsku i Pińsku. Oddziały policji były odwiedzane przez Himmlera i Deluege’a, którzy naocznie sprawdzali przeprowadzanie „Ostatecznego Rozwiązania”. 26 września 1941 r. batalion policji przeprowadził dla Wyższego Oficera SS i Poljsji von dem Bach-Zelewskiego i oficerów Wehrmachtu „pokazowe rozstrzelanie” 32 Żydów. Masowe mordowanie stało się dla policjantów codziennością. Punktem kulminacyjnym morderstw batalionu 322 był Mohylew. W ciągu dwóch dni, policjanci rozstrzelali 2008 Żydów i Żydówek, od dzieci po starców. Policjant Walter Mattner opisał swój udział w tej masakrze swojej żonie.<sup>6</sup> Początkowo „ręka trochę mu drżała”, ale po chwili mógł już pewnie celować na „kobiety, dzieci i niemowlęta”. Mattner nie miał żadnych wyrzutów sumienia. W dalszej części swojego listu z 5 października dodaje, że „nareszcie pozbyliśmy się tej hołoty”. W kolejnych tygodniach mordy w Mohylewie były kontynuowane. W połowie października policjanci batalionu z Recklinghausen rozstrzelali co najmniej 3700 Żydów i Żydówek. Batalion ten jest łącznie odpowiedzialny za zamordowanie ponad 10,000 Żydów.

<sup>6</sup> Cytat za: Wolf Kaiser, Thomas Köhler i Elke Gryglewski, „Nicht durch formale Schranken gehemmt“. Die deutsche Polizei im Nationalsozialismus, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2012.

## **„Towarzysz drogi ku śmierci”: deportacje Żydów i zaangażowanie policji w obozach zagłady**

Deportacje Żydów z okolic Katowic, Ostrawy i Wiednia do Lublina i Niska we wrześniu 1939, czy deportacje Żydów z Badenii i Palatynatu do obozu Gurs we francuskich Pirenejach, były wstępem do toczących się od jesieni 1941 systematycznych deportacji europejskich Żydów do gett i obozów zagłady. Zadania przy deportacji były dokładnie rozdzielone. Gestapo koordynowało proces, Kolej Rzeszy podstawiała pociągi, a administracja skarbowa wykorzystywała zrabowane mienie deportowanych ludzi. Policji Porządkowej przypadła rola „towarzyszy transportu”, jak w nazistowskiej nowomowie określano nadzorowanie całej trasy transportu ofiar, od punktu deportacji do miejsca docelowego. Komando transportowe składało się zazwyczaj z oficera policji i podporządkowanych mu 10-15 szeregowych policjantów. Działania policji nie ograniczały się tylko do transportu z terenów Rzeszy, ale również z prawie wszystkich (z wyjątkiem Węgier) terytoriów okupowanych przez Niemcy. Ofiarami deportacji padło co najmniej 1.2 miliona Żydów i Żydówek. W czasie transportów do obozów zagłady w ramach „akcji Reinhardt” (do Bełżca, Treblinki i Sobiboru) nie istniała praktycznie żadna szansa na przeżycie – Żydów mordowano zaraz po przyjeździe do obozu.

Zachowały się jedynie nieliczne raporty policjantów pracujących przy deportacjach. Porucznik Albert Westermann, dowódca kompanii w batalionie 133 rezerwy policji z Norymbergi, w piśmie z 14 września 1942 do komendanta policji Dystryktu Galicja opisał koordynowane przez siebie deportacje z Kołomyi na zachodniej Ukrainie do obozu w Bełżcu. Westermann używa języka pełnego dystansu i pogardliwego wobec Żydów. W piśmie zatytułowanym „Przesiedlenie Żydów” wskazuje na „problemy” które deportacje nastęrczały mu jako sprawy. Jako rozwiązanie „problemu” policjant wskazywał na mordowanie Żydów uciekających z transportu, narzekając jednocześnie na „marnowanie amunicji”. Tylko 10 września 1942 deportowano z Kołomyi 8205 Żydów i Żydówek. W jednym wagonie ściśnięto po 200 osób, a 400 osób policjanci rozstrzelali jeszcze przed wyjazdem transportu. W czasie transportu dziewięciu policjantów i porucznik Westermann wystrzelali kilkaset magazynków kul. Po wyczerpaniu amunicji zabijali ofiary kamieniami i bagnetami. Z powodu przepełnienia i gorąca w czasie jazdy w wagonach zmarło ok. 2000 ludzi. 6000 którym udało się dotrzeć do obozu w Bełżcu, Westermann „przekazał” do zagazowania.<sup>7</sup>

Rola policjantów jako nadzorców transportów deportacyjnych kończyła się dostarczeniem Żydów i Żydówek na miejsce eksterminacji. Nie mniej jednak, policjanci pracowali również w obozach, w Sobiborze tworzyli ok. 2/3 personelu.

---

<sup>7</sup> Zob.: tamże.

Jeszcze bardziej aktywna była rola policjantów w obozie zagłady w Chełmie (niem. Kulmhof). Większość zamordowanych tam Żydów i Żydówek przebywała wcześniej w nadzorowanym przez policję getcie łódzkim. Około 80 niemieckich policjantów stacjonujących w Łodzi było na stałe zatrudnionych w obozie Kulmhof, gdzie od grudnia 1941 zamordowano ponad 150,000 Żydów i kilka tysięcy Romów. Policjanci wypędzali Żydów na teren tzw. obozu pałacowego na terenie niezamieszkałej posiadłości szlacheckiej. Następnie nagie ofiary zaganiano z piwnic pałacu do mobilnych komór gazowych w samochodach ciężarowych. Po tym jak umilkły krzyki ofiar, samochody odjeżdżały do tzw. obozu leśnego w lesie koło Rzuchowa gdzie policjanci byli odpowiedzialni za organizację grzebania (a w okresie późniejszym palenia) ciał. Krematorium o wymiarach 4x4 metry zaprojektował i zbudował w obozie leśnym jeden z niemieckich policjantów. Nielicznych, którzy nie zginęli w czasie gazowania, policjanci rozstrzeliwali po opróżnieniu samochodów. Często dochodziło do wyjątkowo brutalnych zachowań policjantów, np. do rozbijania czaszek niemowląt, prawdopodobnie celem oszczędzania amunicji. Policjanci mordowali też niezdolnych do dalszej pracy członków żydowskiego Arbeitskommando, odpowiedzialnego za ekshumowanie i palenie ciał w obozie leśnym.<sup>8</sup>

---

<sup>8</sup> Zob.: Wolfgang Curilla, *Der Judenmord in Polen und die deutsche Ordnungspolizei*, Paderborn 2011, s. 98–108.

## Część trzecia: Białystok – konsekwencje po 1945 r.

---

### Uwagi

Moralne osądzanie sprawców przedstawionych w tej części wydaje się łatwe i naturalne. Podobnie dystansowanie się od ich działań. Jednakże, uczniowie nie powinni zatrzymać się na tym emocjonalnie zrozumiałym etapie. Mimo, że w tej części zajmujemy się przede wszystkim procesem karnym przeciwko sprawcom masakry w Białymstoku, to w centrum lekcji powinny stać cele pedagogiczne, a nie osądzenie zbrodniarzy wojennych czy krytyka fiaska jakim okazał się proces w Wuppertalu. Ponieważ żaden ze sprawców mordu 27 czerwca 1941 nie przyznał się do winy, ze względu na rozdźwięk między osobistą winą, brakującym poczuciem odpowiedzialności i brakiem stosownej kary, celem pedagogicznym jest rozmowa na temat odpowiedzialności i norm. W analizowaniu osobistych powodów konkretnego zachowania ważna staje się tutaj analiza historycznego i społecznego kontekstu, który po 1945 r. umożliwił sprawcom życie bez wyrzutów sumienia i żałowania za swoje czyny. Ta część materiałów lekcyjnych podkreśla, że jednostka decyduje w jaki sposób się zachowa zawsze w ramach istniejącego systemu norm. Jednak to zawsze konkretny człowiek musi ponieść odpowiedzialność za swoje działanie.

Przesunięcie norm społecznych zainicjowane i zalegalizowane przez nazistów oznaczało, że zachowanie uczciwe i moralne było możliwe tylko wewnątrz „niemieckiej wspólnoty narodowej”. Wobec tych którzy zostali z niej wyłączeni, zachowywanie się moralnie nie obowiązywało. Umieszczenie Żydów i innych grup poza nawiasem społeczeństwa umożliwiło nie tylko przygotowanie i przeprowadzenie ludobójstwa, ale również pozwoliło sprawcom na poczuwanie się do zachowania według reguł moralności, przy jednoczesnym wykluczeniu ofiar z systemu moralności i sprawiedliwości. W ten sposób sprawcy nie widzieli sprzeczności między aktami przemocy, których dokonywali, a postrzeganiem się wewnątrz „niemieckiej wspólnoty narodowej” jako osoby zachowujące się moralnie. Definiowanie moralności jako wciąż obowiązującej zasady społecznej (ale niedziałającej w stosunku do Żydów), po 1945 r. umożliwiało sprawcom poczuwanie się do uczciwości i prawości.


W ten sposób z dzisiejszej perspektywy możemy łatwo zrozumieć dlaczego wydarzenia Holokaustu były dla ofiar wstrząsem, który drastycznie zmienił ich losy, podczas gdy sprawcy w dużej części po prostu spokojnie kontynuowali

swoje wcześniejsze życie. Sprawcy mogli powrócić do swoich zawodów, rodzin i miejscowości w których mieszkali przed wojną. Ocalałe Żydzi i Żydówki rzadko mogli pozwolić sobie na podobny powrót do przedwojennego życia. Holokaust na zawsze uwarunkował ich późniejsze losy.

## Metody



Czas pracy: 45 minut

Trzecia część lekcji rozpoczyna się krótkim wykładem osoby prowadzącej na temat procesu białostockiego w Wuppertalu (zobacz artykuł Michaela Okroya). Następnie między uczniów i uczennice należy rozdzielić 18 Kart Osobowych oznaczonych ikoną 

Karty te informują jak konkretne osoby po wojnie odnosiły się do wydarzeń 27 czerwca 1941 i Holokaustu jako takiego. Część kart zawiera wypowiedzi oskarżonych i świadków zebrane w czasie dochodzenia i procesu w Wuppertalu. Inne karty pochodzą od żydowskich świadków procesu lub z późniejszych wspomnień Ocalałych.

Uczniowie najpierw czytają informacje na Kartach Osobowych. Następnie zapisują na Karcie Pracy jak dana osoba radziła sobie z przeszłością.

**Zadanie** (materiał do skserowania w załączniku):

1. Imię i nazwisko osoby:
2. Kim była dana osoba (Świadek – policjant/świadek żydowski, osoba oskarżona, osoba Ocalała)?
3. Jak ta osoba odnosiła się do swojej przeszłości?

Następnie, podczas dyskusji z całą klasą, uczniowie podają słowa klucze pokazujące różne formy radzenia sobie z przeszłością. Zapisujemy je w postaci diagramu na tablicy.

Przykładowy diagram na tablicy może zawierać następujące stwierdzenia:

<b>Oskarżeni/świadkowie-policjanci:</b>	kłamstwa, milczenie, zaprzeczanie, unikanie kary więzienia, powrót do swojego zawodu, solidarność/mataczenie z innymi oskarżonymi...
<b>Świadkowie/osoby Ocalałe (Żydzi):</b>	koszmary, utrata ojczyzny, emigracja...

Można skoncentrować się na postaciach które uczniowie i uczennice poznali w trzech częściach lekcji:

**Charles Zabuski** pojawia się we wszystkich trzech częściach lekcji. Przed 1941 Charles marzył o awansie społecznym. Gdy rodzice pozwolili mu zapisać się do polskiej, nieżydowskiej szkoły, wydawało mu się, że jego marzenie zaczyna się spełniać. Chciał nauczyć się pisać i czytać po polsku i widział dla siebie w Polsce piękną przyszłość. Marzenia Charlesa zostały rozbite już pierwszego dnia w nowej szkole, gdy doświadczył antysemityzmu ze strony kolegów. Masakrę 27 czerwca 1941 r. Charles przeżył dzięki pomocy polskiego browarnika, który ukrył go w piwnicy swojego browaru.

Żona, dzieci i inni członkowie rodziny Charlesa zostali zamordowani w czasie Holokaustu. Sam Charles przeżył. Po wojnie wyemigrował do Paryża gdzie zbudował sobie nowe życie. Ponownie się ożenił i miał syna.

**Benjamin Midler** opowiada o żydowskim życiu w Białymstoku. Przeżył Holokaust jako jedyny członek swojej rodziny. W swoich wspomnieniach opisuje poczucie samotności w czasie poszukiwania członków swojej rodziny tuż po wojnie.



Następnie można przeprowadzić rozmowę dotyczącą sytuacji współczesnej. Konkretnie kierunki dyskusji można dostosować wedle zainteresowań uczniów i uczennic.

### **Propozycja tematów do rozmów o współczesności:**

W dyskusji podsumowującej rozmawiamy o tym, dlaczego sprawcy nie chcieli przyznać się do odpowiedzialności za swoje czyny. Uczniowie i uczennice powinni przeanalizować dlaczego wyparcie i zaprzeczanie udziału w zbrodni nie stało dla sprawców w sprzeczności z innymi wartościami i normami. Jako potencjalną przyczynę można wskazać przesunięcie się norm społecznych w czasie Holokaustu. W ramach ideologii nazistowskiej całe grupy społeczne zostały poddane wykluczeniu i rasistowsko sklasyfikowane jako mniej wartościowe. W związku z tym wartości i normy obowiązujące w ramach „niemieckiej wspólnoty narodowej,” nie obowiązywały wobec grup wykluczonych. Następnie można porozmawiać z uczniami na temat współczesnych form przesuwania się norm społecznych.

Inny kierunek dyskusji podsumowującej to kwestia pamięci w polskim społeczeństwie. Które z omówionych w dyskusji zachowań i stanowisk są charakterystyczne dla tego, jak o zbrodniach z czasu Holokaustu rozmawia się obecnie w Polsce? Które z nich wciąż są istotne, jeśli chodzi o stosunek do Holokaustu? Następnie należy zagaić dyskusję na temat innych obszarów życia społecznego, w których mamy do czynienia z podobnymi reakcjami (kłamstwo, zaprzeczenie, milczenie, odpowiedzialność).

## Kontekst historyczny: Proces białostocki w Wuppertalu

Michael Okroy, Miejsce Spotkań Alte Synagoge w Wuppertalu

Od października 1967 do marca 1968 w Wuppertalu odbywał się poruszający proces przeciwko zbrodniarzom nazistowskim. Przed sądem stanęło 14 byłych członków 309 Batalionu Policji Porządkowej, którzy w czerwcu 1941 zamordowali w Białymstoku ok. 2000 Żydów i Żydówek. Ze względu na dużą liczbę oskarżonych, ich adwokatów i licznych świadków, proces odbywał się w wielkiej sali w budynku policji, a nie w miejscowym Sądzie Okręgowym. W czasie dochodzenia wielu oskarżonych wciąż pracowało w policji, niektórzy na wysokich stanowiskach. Proces zakończył się po pięciu miesiącach. Tylko trzech oskarżonych zostało skazanych na dożywocie. Ze względu na błąd proceduralny, Federalny Trybunał Sprawiedliwości (BGH) w 1971 r. unieważnił wyroki sądu w Wuppertalu i nakazał wznowienie postępowania. W dniu ogłoszenia nowego wyroku w 1973, żaden z oskarżonych nie był już za kratami. Oskarżeni mężczyźni zostali tym razem skazani jedynie za „pomoc w popełnieniu morderstwa” i otrzymali niskie kary więzienia w warunkowym zawieszeniu.

### **Jak doszło do tego procesu? Jak go prowadzono? Dlaczego wyrok w postępowaniu rewizyjnym w 1973 różnił się od wyroku pierwszego procesu?**

Pierwsze, początkowe dochodzenie w tej sprawie rozpoczęło w 1959 r. Centrum Badania Zbrodni Nazistowskich w Ludwigsburgu. Założone zaledwie rok wcześniej Centrum w Ludwigsburgu symbolizuje początek pociągania do odpowiedzialności sprawców zbrodni nazistowskich. Wcześniej, poprzez ustawy uchwalane w ramach ponadpartyjnego konsensusu, żaden z nazistowskich zbrodniarzy nie musiał obawiać się nacisków ze strony państwa czy wymiaru sprawiedliwości. Dopiero po fali procesów zainicjowanych przez Centrum z Ludwigsburga, pojawiły się pierwsze rysy na ogólnoniemieckiej amnezji dotyczącej zbrodni nazistowskich. Procesy nazistów skonfrontowały niemiecką opinię publiczną z szokującymi wymiarami zbrodni nazistowskich i zapoznały Niemców z wcześniej mało znanymi miejscami eksterminacji Żydów w Europie Wschodniej: Treblinką, Sobiborem, Babi Jarem, Kownem i Białymstokiem.

Praca Centrum była wyścigiem z czasem, ponieważ zgodnie z obowiązującym wówczas prawem, 8 maja 1960 r. wszystkie przestępstwa nazistowskie ulegały przedawnieniu. Jednocześnie Centrum nie było instytucją oskarżycielską. Aby uniknąć przedawnienia należało więc jak najszybciej złożyć wnioski o rozpoczęcie postępowań prokuratorskich wobec wszystkich zidentyfikowanych

zbrodniarzy. Postępowanie dochodzeniowe prowadzące do procesu w Wuppertalu zostało przeprowadzone przez prokuratora prokuratury regionalnej Nadrenii-Północnej Westfalii i jego pracownika 39-letniego Ernsta Woywoda. Ponieważ konieczne było przesłuchanie około 100 podejrzanych, 182 świadków, w tym dziesięciorga żydowskich Ocalałych, zebranie opinii biegłych i przygotowanie materiałów trwało łącznie pięć lat. Para śledczych była zgranym zespołem podejmującym wspólnie strategiczne decyzje dotyczące dochodzenia. Musieli liczyć się z licznymi przeszkodami. Na przykład nie poinformowano ich, że część istotnych akt batalionu Policji Porządkowej z Kolonii znajduje się w piwnicy miejscowej komendy policji. W Dortmundzie zostali oskarżeni przez jednego z policjantów o „prześladowanie chrześcijan”.<sup>1</sup> Śledczy szybko zorientowali się, że oskarżeni uzgadniają ze sobą swoje zeznania i mataczą. Ta strategia działania była rozumiana jako „pomoc koleżeńska”<sup>2</sup> i koordynowana prawnie przez jednego z późniejszych oskarżonych, Heinricha Schneidera. W 1966 r. pracownicy Centrum Badania Zbrodni Nazistowskich przekazali zebrane materiały sędziemu śledczemu. Wśród nich znajdowała się m.in. teczka z 225 fotografiami palenia synagogi w Białymstoku i liczne zdjęcia członków batalionu Policji Porządkowej. W maju 1967 przeciwko 14 podejrzany skierowano 168-stronnicowy akt oskarżenia.

Proces rozpoczął się 10 października 1967 przed Sądem Okręgowym w Wuppertalu. Przewodniczącym składu sędziowskiego był prezes sądu Dr. Norbert Simgen. Proces był szeroko relacjonowany w mediach, zwłaszcza w Nadrenii-Północnej Westfalii. Lokalna prasa informowała dokładnie na temat rozpraw, często z dużym zaangażowaniem. Do pierwszej sensacji doszło gdy Heinrich Schneider, nadzorujący pociągi deportacyjne, został aresztowany na sali rozpraw. Prawdopodobnie pod wpływem oskarżeń wkrótce potem Schneider odebrał sobie życie. Mocnym psychicznie i wyrachowanym okazał się drugi z głównych oskarżonych Rolf-Joachim Buchs, w czasie masakry białostockiej dowódca jednej z kompanii mordujących Żydów. Niemal do rozpoczęcia procesu Buchs uczył wiedzy o społeczeństwie w nadreńskiej szkole policyjnej, był dowódcą oddziału jednostki specjalnej policji i wkrótce miał być mianowany inspektorem policji. Nie ujawnił niczego co nie było znane już wcześniej, udawał że nie pamięta przebiegu wydarzeń i próbował zrzucić z siebie odpowiedzialność za masakrę. Inni oskarżeni i policjanci wezwani jako świadkowie zaprzeczali jakiegokolwiek udziałowi w zbrodni i zrzucali winę na Heinricha Schneidera, który wtedy już nie żył. Sędzia Simgen skomentował wypowiedzi policjantów w następujący sposób: „gdy mamy do czynienia z osobami pracu-

<sup>1</sup> Wywiad z Ernstem Woywodem przeprowadzony przez autora 26 lipca 2000 r. w Miejscu Spotkań Alte Synagoge w Wuppertalu.

<sup>2</sup> „Pomocą Koleżeńską” (Kameradenhilfe), sieć wsparcia w której skład wchodził świadkowie, oskarżeni i podejrzani w procesach o zbrodnie nazistowskie. Utworzona w 1964 r. przez grupę podoficerów policji w celu świadczenia pomocy „kolegom” oskarżonym w procesach o zbrodnie nazistowskie. Strategią obrony sugerowaną przez „Kameradenhilfe” było dążenie do wykazania braku dowodów na popełnienie zarzucanych czynów. Organizacja wyjaśniała też zainteresowanym zalety struktur prawnych takich jak „pomoc w popełnieniu mordu” czy „działanie pod wpływem rozkazu,” które mogły zmniejszyć wymiar kary.

jącymi w cywilu otrzymujemy prawdziwe zeznania. W przypadku policjantów, słyszymy tylko nieprawdę.”<sup>3</sup> Dla publiczności zebranej na sali rozpraw, tak jak dla przedstawicieli mediów, szczegóły zbrodni w Białymstoku były często szokujące. Dotyczyło to na przykład opisów krzyków płonących w białostockiej synagodze mężczyzn, kobiet i dzieci czy brutalności łapanek organizowanych przez niemiecką policję w dzielnicy żydowskiej. Szczególnie poruszające były wystąpienia sześciu żydowskich świadków. Udało się im przeżyć zbrodnię w Białymstoku, a ich zeznania zebrano już w czasie postępowania dochodzeniowego. Dla obecnych na sali ich relacje były jak „uderzenie maczugą”.<sup>4</sup> Publiczność procesu spoglądała w najciemniejsze zakamarki ludzkiej duszy. Być może patrząc na ławę oskarżonych na której siedzieli przykładni ojcowie rodzin i dobrzy obywatele część z obserwatorów procesu zdała sobie sprawę jak wąska była granica między normalnością a zbrodnią.

Po czterdziestu jeden dniach rozpraw, 12 marca 1968 wydano wyrok w sprawie dwunastu pozostałych oskarżonych. Rolf-Joachim Buchs otrzymał karę dożywotniego więzienia, ponieważ zdaniem składu sędziowskiego „był współsprawcą, a nie tylko pomocnikiem, mordu w białostockiej synagodze”.<sup>5</sup> Dwaj oskarżeni, Friedrich Rondholz i Wilhelm Schaffrath, również zostali skazani na dożywocie. W przypadku sześciu pozostałych sąd odstąpił od wymierzenia kary, mimo, że uznano ich winnymi pomocy w przeprowadzeniu mordu. Trzech oskarżonych uniewinniono. Zdecydowanie i konsekwencja, z jakimi Norbert Simgen prowadził proces, wywarły duże wrażenie na prasie, ale jednocześnie wzbudziły krytykę ze strony części społeczeństwa. Uwidoczniły to liczne skargi i anonimy pisane do sądu.

Po wniesieniu apelacji przez obrońców osób skazanych na dożywocie, w czerwcu 1971 wyrok sądu w Wuppertalu został ze względów proceduralnych unieważniony przez Federalny Trybunał Sprawiedliwości (BGH). Oskarżeni w swojej apelacji wskazywali m.in. że biegli biorący udział w sprawie „byli niepoczytalni ze względu na chorobę psychiczną”.<sup>6</sup> W kolejnym wyroku, wydanym w maju 1973 r., główni oskarżeni Buchs i Schaffrath zostali uznani nie za „współsprawców,” ale jedynie za „pomocników” w przeprowadzeniu mordu. Nowy wyrok przewidywał karę jedynie odpowiednio sześciu lub czterech lat więzienia, które w przypadku Buchsa już minęły (zaliczono czas aresztu). „Neue Ruhr Zeitung” komentowało sarkastycznie: „Winni, ale wolni!”<sup>7</sup>

<sup>3</sup> Cytat za Heiner Lichtenstein, „Ein Lügengewirr – Der Wuppertaler Prozeß gegen Angehörige des Polizeibataillons 309;“ w Harald Buhlan i Werner Jung (red.) *Wessen Freund und wessen Helfer? Die Kölner Polizei im Nationalsozialismus*, Köln 2000, s. 619.

<sup>4</sup> Zob. np. Artykuł prasowy: „Zeugen aus Israel sagten aus: Über 2000 Juden sind verbrannt;“ *Westdeutsche Rundschau*, 27. 10.1967.

<sup>5</sup> Landesarchiv NRW, Abt. Rheinland, *Gerichte Rep. 247*, Nr. 25, *Urteilsschrift vom 12. März 1968*, s. 121.

<sup>6</sup> Landesarchiv NRW, Abt. Rheinland, *Gerichte Rep. 247*, Nr. 27, s. 173.

<sup>7</sup> „NRZ an Rhein und Ruhr;“ 25.05.1973.

Zmiana wymiaru kary ze współdziałania na pomocnictwo w popełnieniu mordu związana była z nowelizacją w maju 1968 ustawy „Prawo o wykroczeniach” zmieniającą brzmienie paragrafu 50, ustęp 2 niemieckiego Kodeksu Karnego. Według znowelizowanego prawa, gdy nie było niskich pobudek działania, sędziowie w przypadku skazania za pomoc w popełnieniu morderstwa byli zobowiązani do zmniejszenia wymiaru kary. Ta nowelizacja była częścią prowadzonej już od 1954 wielkiej reformy systemu karnego, kontynuowanej w latach 1969–1975 przez ministra sprawiedliwości Gustava Heinemanna. Celem nowelizacji było m.in. zniesienie podobnej pozycji sprawców i pomocników w popełnieniu przestępstwa by umożliwić wymierzanie pomocnikom lepiej dostosowanego wymiaru kary. Chodziło głównie o zdekryminalizowanie mniej znaczących naruszeń prawa, które stały się częste w czasie toczących się wówczas protestów studenckich (np. wykroczeń w ruchu drogowym). Mniej znaczące naruszenia prawa miały stać się „wykroczeniami” karanymi jedynie ostrzeżeniami i grzywnami.

W czasie dyskusji nad projektem zmian w prawie w niemieckim parlamencie nikt nie przewidział fatalnych skutków nowelizacji. Jednym z urzędników zaangażowanych w pracę nad zmianą prawa był Eduard Dreher, pracownik ministerstwa sprawiedliwości, który wcześniej pracował w nazistowskim sądzie specjalnym i ministerstwie sprawiedliwości Rzeszy. Badacze wskazują, że nowelizacja paragrafu 50 była przykładem tzw. „amnestii przeprowadzonej tylnymi drzwiami”.<sup>8</sup> Wcześniejsze sformułowanie pozwalające na zmniejszenie kary, zostało zamienione sformułowaniem wprost nakazującym zmniejszenie kary. W ten sposób zniknęła możliwość skazania osoby uznanej winną pomocy w popełnieniu morderstwa na wysoki (dożywotni) wymiar kary.

Dla sprawców nazistowskich zbrodni skutki tych zmian w prawie były bardzo doniosłe. 730 dochodzeń, toczących się od 1968r. w sprawach byłych pracowników Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy i berlińskiego Gestapo, które w innych warunkach doprowadziłyby do oskarżenia o mord i pomoc w popełnieniu mordu, zostało umorzonych przez prokuratury. Spodziewano się, że akty oskarżenia nie doprowadzą do skazania, m. in. ponieważ w grudniu 1970 zbrodnie te ulegały przedawnieniu.

Proces wuppertalski jest doskonałym studium przypadku historii najnowszej. Uwidacznia on otaczającą zbrodnie nazistowskie atmosferę społeczną w Niemczech lat 60-tych i 70-tych. Pokazuje motywy działania sprawców i podkreśla wieloletnią i trudną pracę prokuratorów i fatalne skutki uznania nazistów za winnych jedynie „pomocy w popełnieniu przestępstwa”. Proces białostocki w Wuppertalu uwidacznia również w szokujący sposób z jaką łatwością sprawcy nazistowskich zbrodni stali się z powrotem integralną częścią niemieckiego społeczeństwa i na czym wsparciu mogli polegać po wojnie.

---

<sup>8</sup> Werner Renz (red.), *Interessen um Eichmann. Israelische Justiz, deutsche Strafverfolgung und alte Kameradschaften*, Frankfurt am Main 2012, s. 19.

# Załączniki

---

## Informacje biograficzne

---

Jeśli uczniowie i uczennice chcieliby się dowiedzieć więcej o postaciach Żydów i Żydówek pojawiających się w materiałach lekcyjnych, można udostępnić im poniższe informacje biograficzne:

### 1. Ignaz Abelski

Urodzony w Białymstoku. Przeżył Holokaust i był świadkiem w procesie w Wuppertalu.

### 2. Aron Beijlin

Urodzony w Białymstoku. Przeżył Holokaust i był świadkiem w procesie w Wuppertalu.

### 3. Gitel Chajkowski-Plac

Kierowniczką żydowskiego sierocińca w Białymstoku. W czasie masakry w piwnicach sierocińca ukryła 60 żydowskich dzieci.

### 4. Tuvia Cytron

Urodzony w 1909 r. w Białymstoku. Był chirurgiem w szpitalu żydowskim w Białymstoku. Przeżył masakerę, pracę przymusową i białostockie getto. W piwnicach szpitala zajmował się chorymi i rannymi. Po wojnie troszczył się o ocalałych, a w 1949 r. wyemigrował do Izraela, gdzie był ordynatorem w jednym z telawiwskich szpitali. Zeznawał jako świadek w procesie w Wuppertalu.

### 5. Chajka Grossmann

Urodzona w 1919 roku w Białymstoku. Wychowała się w rodzinie syjonistycznej i była członkinią syjonistyczno-socjalistycznej organizacji młodzieżowej. Po wybuchu wojny mieszkała w Wilnie (obecnie Litwa). W 1941 r. wróciła do Białegostoku gdzie angażowała się w syjonistyczny podziemny ruch oporu. Przeżyła Holokaust i w 1948 r. wyemigrowała do Izraela. W latach 1969-1988 była posłanką izraelskiego parlamentu. Zmarła w 1996 r. w wieku 77 lat.

### 6. Chaim Kaplan

Przeżył Holokaust i był świadkiem w procesie w Wuppertalu.

### 7. Szamaj Kizelstein

Urodzony w 1924 r. w Białymstoku. Przeżył getto białostockie. Był więźniem obozów koncentracyjnych i zagłady, m.in. Majdanka, a od 1943 Auschwitz-Birkenau. Stamtąd, w lutym 1945 wyruszył do Hamburga w tzw. marszu śmierci. Przeżył Holokaust i wyemigrował do Izraela w 1956 r.

**8. Jakow Makovski**

Urodzony w 1921 r. w Białymstoku. Od 1933 był członkiem socjalistyczno-syjonistycznej organizacji młodzieżowej. Brał udział w powstaniu w getcie białostockim, od 1943 działał w partyzantce. Przeżył Holokaust.

**9. Benjamin Midler**

Urodzony w 1928 r. w Białymstoku. Przeżył getto białostockie, sześć obozów zagłady i marsz śmierci. Po wojnie wyemigrował do Palestyny i wziął udział w wojnie o niepodległość Izraela. W 1959 r. wyjechał do USA.

**10. Szalom Svuluni**

Urodzony w Białymstoku. Przeżył Holokaust i po 50 latach odwiedził swoje rodzinne miasto.

**11. Gedalia Vender**

Przeżył Holokaust i w 1948 wyemigrował do Izraela.

**12. Sidney Wapner**

Urodzony w 1928 w Białymstoku. Przeżył obóz zagłady Auschwitz-Birkenau i w 1949 r. wyemigrował do USA. Przez wiele lat opowiadał o swoich holokaustowych przeżyciach uczniom amerykańskich szkół. Zmarł w 2016 r. w wieku 88 lat.

**13. Esther Werblud**

Urodzona w Białymstoku w 1923 r. jako Ester Trevaks. Przeżyła getto białostockie i kilka obozów koncentracyjnych i zagłady. W 1947 r. wyemigrowała do Australii gdzie zmarła w 2017r. w wieku 94 lat.

**14. Charles Zabuski**

Urodzony w 1921 r. w Białymstoku. Przeżył Holokaust i kilka obozów koncentracyjnych i zagłady, m. in. Majdanek i Auschwitz-Birkenau. Po wojnie ożenił się z Adelą Unglik i w 1946 r. wyjechał do Paryża. Pracował tam jako krawiec.

**15. Ludwig Lejzer Zamenhof**

Urodzony w 1859 w Białymstoku. Był okulistą i twórcą międzynarodowego języka esperanto. Zmarł w 1917 r. w Warszawie.

**16. Elias Zinger**

Urodzony w Białymstoku. Przeżył Holokaust i był świadkiem na procesie w Wuppertalu.







## Zadanie

### Część pierwsza: Życie żydowskie w Białymstoku przed 1941

---

Przejrzyjcie materiały o Białymstoku dostępne na platformie internetowej. Porozmawiajcie wspólnie na ten temat. Zaprojektujcie plakat „Życie żydowskie w Białymstoku”.

Przygotujcie się do zaprezentowania plakatu całej klasie.





## Zadanie

### Część druga: Białystok – 27 czerwca 1941 r.

---

1. Weź jedną Kartę Osobową i przeczytaj jej treść po obu stronach. Opisz decyzje i działania, które ta osoba podjęła 27 czerwca 1941.

---

---

---

---

---

2. Przeczytaj teksty na temat kontekstu działania i zapisz punkty które wydają Ci się najważniejsze

---

---

---

---

---

3. Porozmawiajcie w grupie na tematach różnych form działania które opisano na Waszych Kartach Osobowych. Porównajcie je ze sobą. Zwróćcie uwagę na kontekst działania tych osób.
4. Wybierzcie przedstawiciela lub przedstawicielkę który przedstawi klasie formy działania i reakcje omówionych przez Was osób. Jak oceniacie te działania i reakcje?





## Zadanie

### Część trzecia: Białystok – konsekwencje po 1945 r.



1. Imię i nazwisko osoby:

---

2. Kim była dana osoba (Świadek – policjant/świadek żydowski, oskarżony, ocalały)?

---

3. Jak ta osoba odnosiła się do swojej przeszłości:

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---



## Słowniczek

**Amnestia** – darowanie kary lub uwolnienie więźnia.

**Batalion** – pododdział w strukturze wojska lub policji.

**Denazyfikacja** – zespół środków podjętych przez zwycięskie mocarstwa po II wojnie światowej, mających doprowadzić do oczyszczenia życia społeczno-politycznego, gospodarczego i kulturalnego Niemiec i Austrii z wpływów nazizmu. W jej ramy wchodziło ściganie zbrodniarzy nazistowskich.

**Deportacja** – przymusowe przesiedlenie do obozu lub getta.

**Einsatzgruppen** – jednostki specjalne złożone z członków SS i niemieckiej policji. Einsatzgruppen były głównym elementem terroru w państwie nazistowskim. Odpowiedzialne za prześladowanie i masowy mord na przeciwnikach politycznych oraz Żydach i Romach na terytoriach okupowanych przez Niemcy. Od czerwca 1941 r. każda z czterech armii niemieckich posiadała swoją Einsatzgruppe. Einsatzgruppen liczyły od 600 do 1000 członków.

**Federalny Trybunał Sprawiedliwości** (Bundesgerichtshof, BGH) – najwyższa instancja sądowa w Republice Federalnej Niemiec w sprawach karnych i cywilnych. Podlega federalnemu ministerstwu sprawiedliwości.

**Getto** – w średniowieczu słowo określające dzielnicę żydowską miasta. W czasach nazistowskich gettem określano zamkniętą część miasta do której przymusowo przesiedlano żydowskich mieszkańców okupowanych przez Niemców miast. W gettach panowały katastrofalne warunki sanitarne, a ich mieszkańcy byli zmuszani do niewolniczej pracy. Wielu Żydów zmarło w gettach z powodu głodu, chorób i wyczerpania. Większość więźniów gett została deportowana do obozów koncentracyjnych i zagłady.

**Hebrajski** – język semicki. Po hebrajsku spisany jest Stary Testament – Tora. Współczesny hebrajski jest językiem urzędowym Izraela.

**Jidysz** – język którym posługiwała się na co dzień większość Żydów w Europie Środkowo-Wschodniej. Jidysz rozwinął się z połączenia języka średnio-wysoko-niemieckiego, języka hebrajskiego i języków słowiańskich.

**Kapitulacja** – w prawie międzynarodowym umowa poddania się nieprzyjacielowi bezwarunkowo lub pod pewnymi warunkami. Kapitulujący zgadza się na

pewne narzucone przez zwycięzcę warunki np. zrzeczenie się terytoriów czy gwarancje bezpieczeństwa dla ludności cywilnej.

**Kompania** – pododdział wojska.

**Krzyż Żelazny** – niemieckie odznaczenie wojskowe w formie krzyża, przyznawane w latach 1813-1945. Odznaczenie miało kilka poziomów, tzw. klas.

**Legitymizacja** – formalna i faktyczna akceptacja przez społeczeństwo instytucji państwowych, władzy lub stanowionego prawa.

**Niskie pobudki** – termin prawniczy dotyczący powodów popełnienia przestępstwa, prawnie i społecznie uważanych za niskie, np. mord z zemsty, nienawiści czy zazdrości.

**Partyzant** – żołnierz nieregularnych oddziałów zbrojnych prowadzących walki lub działania dywersyjne.

**Płądrowanie** – grabież mienia przez osoby prywatne lub oddziały wojskowe, często związana z działaniami wojennymi czy załamaniem porządku społeczno-politycznego.

**Policja Porządkowa** – 26 czerwca 1936 Reichsführer SS zreformował strukturę policji Rzeszy Niemieckiej. Podzielił ją na Policję Porządkową i Policję Bezpieczeństwa. Policja Porządkowa składała się z policji prewencyjnej, żandarmerii i policji miejskiej.

**Pomoc w popełnieniu przestępstwa** – rozwiązanie prawne wprowadzone w 1968 do niemieckiego Kodeksu Karnego (paragraf 50, ustęp 2) rozróżniające między popełnieniem przestępstwa i pomocą w popełnieniu przestępstwa. Na jego mocy osoby które były zaangażowane w eksterminację Żydów w czasie Holokaustu jedynie pośrednio (np. pracując w administracji), były uznawane za pomocników w popełnieniu przestępstwa, a nie za osoby faktycznie dokonujące mordu. Karanie za pomoc w popełnieniu przestępstwa ulegało przedawnieniu po 15 lat. W konsekwencji większość kierowników Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy nie została ukarana.

**Reichsarbeitsdienst** – półroczna służba pracy w państwie nazistowskim, wprowadzona w 1935 r. Obowiązkowa dla mężczyzn w wieku 18-25 lat. Dla kobiet dobrowolna.



**Reichsführer SS** – od 1934 najwyższy stopień wojskowy w Schutzstaffel („Oddział obrony“, SS) w czasach nazistowskich. Stanowisko to piastował Heinrich Himmler, który podlegał jedynie Hitlerowi. SS była od 1934 r. odpowiedzialna za administrowanie obozami koncentracyjnymi, a od 1941 również obozami zagłady.

**SS** – skrót od „Schutzstaffel“ (Oddział obrony). Założony w 1925 oddział przyboczny Hitlera. Od 1935 niezależna organizacja. Posiadająca ponad 40,000 członków SS była głównym narzędziem reżimu nazistowskiego odpowiedzialnym za przeprowadzenie Holokaustu. SS administrowała obozami koncentracyjnymi i obozami zagłady.

**Totalitarny** – władza totalitarna to władza która całkowicie podporządkowuje obywateli. Taka władza próbuje kontrolować wszystkie dziedziny życia (życie zawodowe, rodzinne, wychowanie, czas wolny). System totalitarny nie pozwala na istnienie rozbieżnych opinii i wielu partii politycznych. Osoby przeciwstawiające się władzy totalitarnej są prześladowane.

**Waffen-SS** – oddziały SS w niemieckiej armii. Personel organizujący obozy koncentracyjne również należał do Waffen-SS.

**Warunkowe zawieszenie kary** – środek prawny polegający na wstrzymaniu wykonania kary (zazwyczaj kary więzienia) w przypadku zastosowania się do ściśle określonych wymagań okresu próby.

**Wehrmacht** – armia nazistowskich Niemiec.

**Więzień wojenny** – żołnierz który w czasie konfliktu dostał się do niewoli nieprzyjaciela w czasie konfliktu zbrojnego.

**Wywłaszczenie** – zajęcie czyjejś własności bez jego zgody, często przy użyciu siły.

**Zawieszenie postępowania sądowego** – zawieszenie postępowania bez orzekania o winie.

**Zbrodnie wojenne** – zbrodniami wojennymi określamy zaplanowane, ciężkie i karalne naruszenie prawa międzynarodowego, np. mordy na ludności cywilnej.

## Kalendarium

### 1936

42.888 spośród 99.720 (43%) mieszkańców Białegostoku jest Żydami.

Białystok - Złoty Białystok

1

### 1 września 1939

**Początek II wojny światowej**  
Atak Niemiec na Polskę. Po dwóch tygodniach zajęcie wschodniej Polski przez Związek Radziecki na mocy paktu Hitler-Stalin.

Białystok - Złoty Białystok

2

### 1939-1941

#### **Okupacja sowiecka**

Rosyjski staje się językiem obowiązkowym. Palenie księzek napisanych po hebrajsku i w jidysz. Do Białegostoku przybywają żydowscy uchodźcy z części Polski zajętej przez Niemcy.

Białystok - Złoty Białystok

3

### 22 czerwca 1941

**„Operacja Barbarossa“**  
Atak Niemiec na Związek Radziecki

Białystok - Złoty Białystok

4

### 27 czerwca 1941

**Masakra w Białymstoku**  
Wejście Wehrmachtu i 309 Batalionu Niemieckiej Policji do Białegostoku

Białystok - Złoty Białystok

5

### 27 czerwca 1941 – poranek

Około dziewiątej rano do Białegostoku wkraczają 1. i 3. Kompania 309 Batalionu Policji Niemieckiej. Policjanci niszczą i plądrują żydowskie domy i sklepy, rozstrzelują Żydów, polskich cywilów i radzieckich żołnierzy.

Białystok - Złoty Białystok

6

### 27 czerwca 1941 – południe

Komendant batalionu 309 rozkazuje splądrowanie i przeszukanie dzielnicy żydowskiej, a następnie zebranie Żydów w jednym miejscu. Szefowie kompanii rozkazują strzelanie do Żydów i Żydówek.

Białystok - Złoty Białystok

7

### 27 czerwca 1941 – popołudnie

Policjanci zaganiają co najmniej 700 Żydów do Wielkiej Synagogi i podpalają ją. Uciekający zostają zastrzeleni na miejscu. W mieście policjanci kontynuują egzekucje.

Białystok - Złoty Białystok

8

## 27 czerwca 1941 – wieczór

Pożar synagogi rozprzestrzenia się na okoliczne zabudowania w Białymstoku ginie w tym dniu w sumie ok. 2000–2200 Żydów i Żydówek.

Białystok - 27 czerwca 1941

9

## Końcówka czerwca 1941

Führer, Wehrmacht i niemiecka policja legitymizują morderstwa masowe jako „walkę zbrojną“.

Białystok - 27 czerwca 1941

9

## 8 lipca 1941

Bataliony 316 i 322 policji niemieckiej mordują w Białymstoku kolejne 3000 Żydów

Białystok - 27 czerwca 1941

11

## 11 lipca 1941

Dowódca i pięciu policjantów Batalionu 309 Policji Niemieckiej za przeprowadzenie masakry w Białymstoku otrzymują Krzyż Żelazny drugiej klasy.

Białystok - 27 czerwca 1941

11

## 11 lipca 1941

Rozkaz dla batalionów policji w Białymstoku:  
*„Egzekucje mają się odbywać poza miastami, wioskami i głównymi drogami. Groby należy zamaskować w taki sposób, aby nie były celem pielgrzymek. Zakazuję fotografowania egzekucji i obecności widzów.“*

Christopher Browning, Zwykli ludzie. 101. Rezerwowy Batalion Policji i „ostateczne rozwiązanie” w Polsce, Dom Wydawniczy Rebis, 2018, s.34

Białystok - 27 czerwca 1941

13

## Sierpień 1941

**Utworzenie getta**  
 Białostoccy Żydzi zostają wywłaszczeni i zmuszeni do przesiedlenia do getta, w którym wykonują pracę przymusową.

Białystok - 27 czerwca 1941

14

## 16 sierpnia 1943

**Powstanie w getcie białostockim**  
 Himmler rozkazuje zlikwidowanie getta i deportację lub wymordowanie jego więźniów. Więźniowie getta walczą zbrojnie do 20 sierpnia.

Białystok - 27 czerwca 1941

15

## Sierpień 1944

**Wyzwolenie Białegostoku**  
 W mieście przeżyło ok. 200 Żydów i Żydówek.

Białystok - 27 czerwca 1941

16

## 8 maja 1945

### **Koniec wojny**

Bezwarunkowa kapitulacja Niemiec. Początek denazyfikacji i ścigania zbrodniarzy wojennych (początkowo przez zwycięskie mocarstwa).

Białystok - 27 czerwca 2011 r.

5

## Lata 50

Wielu Niemców domaga się zawieszenia denazyfikacji i żąda amnestii dla nazistowskich zbrodniarzy wojennych. Fala ułaskawień. Naziści kontynuują swoje kariery.

Białystok - 27 czerwca 2011 r.

8

## Lata 60

### **1961:**

Proces Eichmanna w Jerozolimie

### **1964:**

Proces zbrodniarzy z Auschwitz we Frankfurcie nad Menem

Białystok - 27 czerwca 2011 r.

16

## 1967-1973

### **Procesy białostockie w Wuppertalu**

**1967/68:** pierwszy proces przeciwko członkom 309 Batalionu Policji Niemieckiej

**1973:** ponowny proces i unieważnienie kar dożywocia

Białystok - 27 czerwca 2011 r.

20

## Postępowania karne w Niemczech Zachodnich 1945-2005

Łączna liczba oskarżonych: 106,500. Skazano łącznie ok. 6,500 osób. Jedynie nieliczni otrzymali karę dożywotniego więzienia.

Białystok - 27 czerwca 2011 r.

21

## 2011

### **Proces Demjanjuka**

Po raz pierwszy w historii Niemiec strażnik obozu zagłady zostaje skazany bez wykazania dowodów indywidualnej winy.

Białystok - 27 czerwca 2011 r.

22

## Dzisiaj

Społeczność żydowska w Białymstoku nie istnieje.

Białystok - 27 czerwca 2011 r.

23



ISBN 978-965-525-106-7



9 789655 251067